

O NECESARĂ RECONSIDERARE A ORIGINII CUVÂNTULUI ROMÂNESC BOIER ȘI A BOIERIEI CA INSTITUȚIE SPECIFICĂ ROMÂNILOR, ALBANEZILOR ȘI SLAVILOR MEDIEVALI (II)

DE
ADRIAN PORUCIUC*

Abstract:

In order to resume the demonstration propounded in the already published part I of this study (PORUCIUC 2019A), this author will, again, observe that the history of the Romanian term boier (a medieval aristocratic title) is long and rather confusing. Practically, all dictionaries that include entries on that term present it as ultimately derived from Old Church Slavonic (OCS) bol'arin". The latter, in its turn, has been presented – in keeping with a suggestion coming from Miklosich (1886) – as a "Turanian" word borrowed by South-Slavs from their Turkic (Bolgar) ruling elite of the 7th – 9th centuries. However, the mainstream etymological interpretations of Rm. boier and of its putative OCS source-word are hardly tenable. Part I of this study provided a linguistic-ethnologic-historical background for a new hypothesis, which does not center on the above-mentioned OCS term (as supposedly borrowed from Turkic), but rather on the deeply-rooted tradition of boyarship in Romania and on two lexical families that display striking correspondence (in roots and suffixes), namely Romanian boiér-boiereásă-boieréște-boierie-boierí and Albanian bujár-bujoréshë-bujarisht-bujarí-bujeró. Worthy of attention is the fact that the latter lexical family appears to be etymologically linked with the Albanian verb buj 'to lodge, to take up one's lodging', a word for which Gustav Meyer – in his etymological dictionary of Albanian (1891) – indicated a significant series of Old Germanic cognates. Actually, Alb. buj may be a borrowing proper – from the language of some "Danube Germanics" –, like several other Albanian words for which the respective origin has already been demonstrated. The present author considers that there are quite many facts that indicate roots of the medieval Southeast European boyarship in Danube Germanic customs, as combined with regulations of the Roman institution of hospitalitas, whose earliest beneficiaries were Germanic foederati.

Keywords: etymology; history; ethnology; onomastics; hospitalitas; OCS bol'arin"; Romanian boier; Albanian bujar; Old High German buwari.

O RELUARE A DISCUȚIEI

În această a doua parte a studiului privitor la rom. *boier* și la termenii înrudiți cu acesta, atestați în alte limbi, voi merge mai departe pe o linie deja anunțată în partea I, anume pe ideea că nici rom. *boier*, nici alb. *bujar* (care se leagă de verbul alb. *buj*) nu sunt provenite din slavă, ci reflectă preluări dintr-un idiom al unor „germanici danubieni”, care i-au precedat cu câteva secole pe slavi în spațiul sud-est european. Din punctul de vedere al formei, nu se ridică probleme importante în ce privește evoluția unui derivat de la o rădăcină germanică (de sorginte proto-indo-europeană) la care s-a adăugat productivul sufix latinesc *-arius*. O argumentare mai amplă este însă necesară mai ales pentru demonstrarea unei alunecări semantice, de la un termen prin care inițial fuseseră desemnați țăranii liberi germanici (pricepuți nu doar la cultivarea pământului și la creșterea animalelor, ci și la mânuirea armelor), la un termen care avea să funcționeze ca titlu de noblețe în teritorii care, pe parcursul perioadei de tranziție de la antichitatea târzie la evul mediu timpuriu, s-au aflat temporar sub control germanic.

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași; aporuciuc@yahoo.com.

FAMILIA TERMENILOR GERMANICI ÎNRUDIȚI CU ALB. *BUJ*

Față de cele doar câteva cuvinte germanice pe care dicționarul etimologic albanez al lui Meyer le prezintă ca termeni evident înrudiți (în plan indo-european) cu alb. *buj* 'a găzdui'¹, în dicționarele limbilor germanice istorice sunt de găsit cuprinzătoare familii lexicale bazate pe rădăcina proto-indo-europeană (PIE) **bheu-* ('a exista, a crește'), din care au derivat verbe proto-germanice cu forme (reconstruite) precum **bōwan*, **buwan*, sau **bawjan*, cu sensurile principale 'a locui, a cultiva' (mai târziu și 'a clădi'). Ca să începem cu gotica (cea dintâi limbă germanică atestată, încă din secolul IV), din dicționarul etimologic gotic al lui Köbler² am extras verbul *bauan*³, ale cărui sensuri sunt date, în respectul dicționar, în germană, engleză și latină: „*wohnen, bewohnen; dwell, inhabit, live; agere, habitare, inhabitare*”⁴. Pentru got. *bauan*, Köbler indică proveniența dintr-un verb proto-germanic **buwan* (deci cu o vocală diferită de cea a lui **bōwan*, verb dat în apendicele indo-european din AHDEL, sub rădăcina **bheu-*). Tot Köbler prezintă, în articole separate, derivatul substantival *bauains* 'locuință, domiciliu, cămin' și derivatul verbal *gabauan* (cu prefixul gotic *ga-*, căruia îi corespunde *ge-* din germană). Sensurile celui din urmă s-ar reda, în traducere, prin 'a-și stabili domiciliul, a locui, a-și găsi sălaș, a domicilia, a găzdui'⁵. Vom vedea însă mai jos că, pentru nevoile acestei lucrări, un alt termen gotic (inclus în același dicționar) se poate dovedi și el de mare folos: este vorba de substantivul gotic *bawiþa* 'colibă, clădire', un derivat (cu sufixul *-iþa*) de la un verb proto-germanic pe care Köbler îl redă ca **bawjan*, cu aceleași sensuri de bază ca susmenționatul **buwan*. De fapt, cele mai multe verbe gotice aveau terminația de infinitiv *-an*, dar existau și variante cu terminația *-jan*, care corespunde cu *-ian* din verbe vechi engleze (vezi v.eng. *būian* imediat mai jos)⁶.

În dicționarul anglo-saxon al lui Bosworth⁷ este de găsit verbul *būan* (cu sensurile date în engleza modernă și în latină): „I. to dwell, live; *habitare, versari aliquo loco* [...]; II. to inhabit, occupy; *inhabitare, colere, incolere*”. Un articol separat, în același dicționar, este dedicat variantei *būian* a verbului în discuție, variantă care corespunde unui *bujen* din germana de jos, pe care îl menționează tot Bosworth, s.v. *būan*. În dicționarul respectiv apar și articole privitoare la *būr* „*bower, cottage, dwelling, an inner room, storehouse*” (trimis la germ. *Bauer*, cu sensul 'colivie'), respectiv la derivatul substantival (prefixat) *gebūr* „*dweller, husbandman, farmer, countryman; incola, agricola, colonus*”⁸. Toate aceste cuvinte vechi engleze sunt bazate, în ultimă instanță, pe același PIE **bheu-*. Iar în ce privește corespondentele vechi scandinave, dicționarul etimologic al lui de Vries⁹ conține articole separate privitoare la *bú* 'locuință, domiciliu, gospodărie'¹⁰ (*wohnung, wohnort, haushalt*), *búa* 'a locui, a pregăti' (*wohnen, bereiten*), *búi* 'locuitor, țaran, vecin' (*bewohner, bauer, nachbar*), *bær* 'curte, casă' (*hof, haus*) și *býr* 'curte' (*hof*)¹¹. De remarcat este că o limbă scandinavă modernă, anume daneza, a moștenit atât un substantiv *bo* (pronunțat /bo!/) ¹², cu sensuri precum 'domiciliu, locuință, casă, moștenire' (de

¹ MEYER 1891, s.v. *buj*.

² KÖBLER 1989.

³ În cazul respectiv, secvența *au* se pronunța /o/, după o regulă indicată în BENNETT 1980: 3.

⁴ Probabil cel mai vechi sens al verbului proto-germanic din care a derivat got. *bauan* a fost 'a viețui', dacă avem în vedere și expresia gotică *ald bauan*, pentru care KÖBLER 1989 (s.v. *bauan*) dă traducerea *ein Leben führen* în germană și *vitam agere* în latină, acestea fiind traducibile în română prin 'a-și duce traiul'.

⁵ Sensurile date de KÖBLER 1989 sunt, pentru *bauains* (în germană, engleză și latină), „*Wohnung; dwelling, habitation, living quarters, dwelling place, home; conversatio, domicilium, habitaculum, habitatio*”, iar pentru *gabauan* (în germană și engleză), „*Wohnung aufschlagen, wohnen; take up residence, lodge, reside, make a home*”.

⁶ Voi da aici o listă de abrevieri (dintre cele care ar putea pune unele probleme cititorilor) folosite în această a doua parte a lucrării: eng.= englez (modern), fr.= francez (modern), germ.= german (modern), PIE= proto-indo-european, v.eng.= vechi englez (anglo-saxon), v.germ.j.= vechi german de jos, v.germ.s.= vechi german de sus, v.scand.= vechi scandinav, v.slav.bis.= vechi slavon bisericesc.

⁷ BOSWORTH (ed.) 1983.

⁸ Potrivit articolului respectiv din BOSWORTH 1983, v.eng. *gebūr* (tradus în latină ca *incola, agricola, colonus*) a fost perpetuat în engleza modernă ca *boor*. Acesta a suferit însă o pronunțată degradare semantică, în evoluția dinspre sensurile vechi ('țaran, gospodar') spre sensurile actuale de 'țărănoi, mitocan' (*rustic, ill-mannered fellow* – după HOAD 1993, s.v. *boor*).

⁹ VRIES 1961.

¹⁰ În timp ce, în transcrierea altor limbi vechi germanice, filologii indică vocalele lungi prin macron (ˉ), în cazul vechii scandinave (și în cel al islandezei de azi), asemenea vocale sunt marcate prin semnul de accent acut (´).

¹¹ Soliditatea acelei familii de cuvinte în vechea scandinavă, ca și în limbile scandinave moderne, este dovedită și de faptul că un prenume (masc.) *Bo* a supraviețuit până azi în daneză și suedeză (vezi și notele următoare). Pentru acel prenume scandinav, dicționarul antroponimic MACKENSEN 1990 (s.v. *Bo*) dă sensul *seßhaft*, respectivul adjectiv german fiind traducibil prin 'domiciliat, sedentar, lipit de locului' (cf. ISBĂȘESCU 1997, s.v. *seßhaft*).

¹² În transcrierea fonetică adoptată în dicționarul danez-român HØYBYE 1984, semnul exclamării indică un sunet specific limbii daneze, anume o „ocluziune glotală” (*glottal stop*) denumită *stød* în daneză.

unde și expresia *sætte bo* ‘a se stabili, a se așeza, a întemeia un cămin’), cât și un verb *bo*, cu sensurile ‘a locui, a sta, a domiciliu, a sta în gazdă’¹³, sensuri evident asemănătoare cu cele ale verbului albanez *buj* (vezi mai sus).

Ar mai fi de dat aici unele amănunte de importanță diacronic-fonologică și etimologică de găsit tot în dicționarul vechi scandinav al lui de Vries: în cazul lui *bær* autorul respectiv indică proveniență dintr-o „rădăcină germanică **bōwi-*”, pe când pentru *býr* el indică derivarea dintr-o variantă (cu o alternanță vocalică de reținut) a aceleiași rădăcini, anume **būwi-*¹⁴. Iar în ce privește trimiterea etimologică, pentru v.scand. *býr* de Vries indică și o înrudire (singulară) cu „illyr. *βύριον*”¹⁵. Din acesta din urmă, păstrat în transcriere grecească (cu adăugare a terminației grecești *-on*), se poate într-adevăr extrage o rădăcină PIE **bū-*, la care s-a adăugat un sufix PIE **-ro-*¹⁶. Iar având în vedere că și albaneza a moștenit termeni cu *b* inițial provenit dintr-un **bh* proto-indo-european, s-ar ridica întrebarea dacă alb. *buj* și, implicit, alb. *bujar* (pe care îl consider a fi legat etimologic de acel verb), nu reprezintă cumva fondul lexical ilir moștenit de albaneză¹⁷. Interesant este că o posibilitate de clarificare a situației este oferită tot de germanică, unde moștenirea susmenționatului sufix PIE *-ro-* și împrumutarea ulterioară a sufixului latinesc *-arius* (ca parte a unor denumiri latinești de îndeletniciri, meserii și profesii) au condus la derutanta omonimie reprezentată de trei termeni germani cu forma *Bauer*, aspect despre care va fi vorba în continuare

Într-un destul de recent dicționar etimologic al limbii germane, cel al lui Pfeifer¹⁸, apare mai întâi articolul referitor la verbul *bauen*, dat cu sensurile actuale ‘a clădi, a planta’ (*errichten, anpflanzen*), atestat mai întâi în vechea germană de sus din secolul VIII, cu variantele *būwan, būwen* și cu sensurile ‘a locui, a sălășlui, a practica agricultura’ (*wohnen, bewohnen, Ackerbau treiben*)¹⁹. Din respectivul verb a derivat (potrivit lui Pfeifer) un *nomen agentis* atestat mai întâi în vechea germană de sus din secolul IX, ca *bū(w)āri*, cu un sufix preluat din latină (discutat mai jos). Sensurile originare ale aceluiași substantiv trebuie să fi fost ‘locuitor, țăran liber (stabilit undeva)’. V.germ.s. *bū(w)āri* – pe care îl socotesc a reprezenta un indiciu capital pentru etimologia termenilor *boier* din română și *bujar* din albaneză – a fost perpetuat în medio-germana de sus ca *būwære*, sau *bouwære*, din care provine direct termenul german modern prezentat de Pfeifer (la sfârșitul articolului privitor la verbul *bauen*), ca ¹*Bauer* ‘locuitor, colonist, țăran’ (*Bewohner, Siedler, Landmann*). În articolul imediat următor, același dicționar îl prezintă pe ²*Bauer* ‘colivie’, termen provenit dintr-un v.germ.s. *būr* ‘locuință, cămară, pivniță’ (atestat în secolul VIII). Cuvântul respectiv (care are corespondente clare în vechea engleză și vechea scandinavă) are la bază, după Pfeifer, „un substantiv (proto-germanic **būra-*) cu sufixul PIE *-ro-* adăugat variantei apofonice **bhū-* a rădăcinii indo-europene **bheu-*” (trad. A.P.). După care urmează articolul privitor la un ³*Bauer*, dat (într-o formulare destul de vagă) ca desemnare a celui „care cultivă o bucată de pământ de care îl leagă un anumit raport de proprietate” (*wer Grund und Boden, mit dem ihn ein bestimmtes Eigentumverhältnis verbindet, bestellt*)²⁰. Respectivul termen a ajuns la forma respectivă prin căderea prefixului unui derivat atestat, în vechea germană de sus (sec. VIII), ca *gibūro*, sau ca *gibūr* (încă vizibil în numele de familie german *Gebauer*)²¹, cu sensuri precum ‘rubedenie, neam, consătean, vecin, concetățean, țăran dependent’ – *Familien-*,

¹³ Și suedeza are *bo* (pronunțat /bu:/, atât ca substantiv, cât și ca verb, cu sensuri identice sau similare celor din daneză (vezi dicționarul suedez-român MUNTEANU 2002, s.v. *bo*).

¹⁴ Cf. VRIES 1961, s.v. *bær*, respectiv *býr*.

¹⁵ În articolul în discuție, de Vries îl citează pe Krahe, care, pentru acel termen ilir (mesapic), dă sensul *Wohnstatt*, traducibil ca ‘sălăș’ (vezi KRAHE 1966: 18).

¹⁶ Este vorba de același sufix proto-indo-european care a rămas vizibil atât în termenul ilir atestat ca *burion*, cât și în v.scand. *býr* ‘curte’ și în v.germ.s. *būr* ‘locuință, cămară, pivniță’.

¹⁷ Printre cuvintele albaneze analizate de HULD (în volumul său *Basic Albanian Etymologies*, 1983) se află termeni precum *ballë* ‘frunte’, *bardhë* ‘alb’, *bie* ‘a cădea’ și altele cu *b* inițial provenit din *bh* proto-indo-european. Dar verbul *buj* nu apare printre acele cuvinte albaneze „de bază” interpretate etimologic de Huld.

¹⁸ PFEIFER 2004.

¹⁹ Verbul (cu prefix) *bewohnen* ridică probleme de traducere, fiind un verb tranzitiv care se referă la ocuparea/deținerea unei locuințe, sau la popularea/colonizarea unui anumit spațiu. Avem de-a face, de fapt, cu un aspect vizibil și în caracterul (inițial) tranzitiv al verbelor vechi germanice din familia care le cuprinde pe got. *bauan* și pe v.eng./v.germ.s. *būan*, traducibile prin lat. *inhabitare*.

²⁰ Este de presupus că și *Buri*, ca denumire a unor germanici din ramura suebică, pe care TACITUS (*Germania*, 43) îi știa a fi pătruns în zona carpatică, are legătură cu aceeași temă proto-germanică **būra-* pe care o reflectă și unii termeni germanici menționați mai sus.

²¹ Să observăm că și în română a fost consemnat un termen dialectal, *găbur*, pe care MDA-II îl prezintă ca „nume dat de români țăranilor sași” și îl trimite la „germ. *Gebauer*” (cel păstrat doar în nume de familie în țările germanofone). Foarte probabil, cei cunoscuți la noi ca „sași” încă se auto-denumeau, la vremea colonizării lor în Transilvania, printr-un termen dialectal (renan-franconic) care corespundea celui v.germ.s. *gibūr* (‘țăran’). Într-un subdialect săsesc mai bine cunoscut mie, de pe valea Hârtibaciului (jud. Sibiu), am avut ocazia să aud încă folosit (mai ales în registru ironic) termenul *gëbäir* ‘țăran’. Un fapt curios este că un nume de familie românesc, dat cu forma GHEBAUR în proiectul onomastic LIPAN 2012, își are cel mai consistent „cerc” al său (de 10 de „gospodării”) în partea central-sudică a Olteniei, nu în Ardeal.

Stammesgenosse, Dorfgenosse, Nachbar, Mitbürger, abhängiger Bauer (ultimul sens fiind desigur dezvoltat în condițiile aservirii țăranilor în perioada feudalismului avansat vest-european).

De adăugat aici ar fi că tot o cădere de prefix, dintr-un vechi olandez (dialectal) *geboer*, a dus la apariția unui *boer* (pronunțat /bu:r/), de la care provine denumirea etnică (*Boere*) a coloniștilor buri din Africa de Sud. Cei mai mulți dintre burii de azi se trag din țărani olandezi (protestanți de rit calvin) colonizați acolo cu începere din secolul XVII. Ei nu trebuie confundați cu *Boeroes* din Surinam, și ei descendenți ai unor olandezi rurali, colonizați pe coasta de nord-est a Americii de Sud la mijlocul secolului XIX²². În dicționarul etimologic olandez al lui de Vries²³ sunt date, în articole separate, atât *boer*, cât și *buur*, ca rezultate din de-prefixări ale cuvintelor vechi olandeze *geboer*, respectiv *ghebuur* (păstrătoare ale susmenționatului sufix PIE *-ro-*), ambele având un sens care corespunde celui atestat pentru got. *gaman* ‘membru al unei comunități rurale’ (la care voi reveni).

PRELUAREA ȘI EVOLUȚIA SUFIXULUI LATIN *-ARIUS* ÎN LIMBI VECHI GERMANICE

Ca să ne întoarcem în teren vechi german, voi reaminti că, în dicționarul Pfeifer, ¹*Bauer* nu beneficiază de un articol separat, el fiind prezentat doar în cadrul articolului privitor la *bauen*, verb din care se presupune a fi derivat ¹*Bauer*, prin adăugarea unui sufix de origine latină la o rădăcină germanică. Într-un mai timpuriu dicționar etimologic al limbii germane, cel al lui Kluge²⁴, apar doar două, nu trei substantive germane cu forma *Bauer*. Mai precis, Kluge, în articole separate, dă un *Bauer*¹ ‘colivie’ – *Vogelkäfig* (cu sensurile mai vechi ‘casă, odaie’ – *Haus, Kammer*) și un *Bauer*² ‘țaran’ – *Landmann*, acesta din urmă fiind prezentat ca rezultat din convergența a trei termeni mai vechi, anume: 1. derivatul medio-germ. *gebüre* (provenit dintr-un termen vest-germanic, **ga-būra*, cu sensul de ‘conlocuitor într-o comunitate sătească’ – *Mitbewohner der Dorfgemeinschaft*), 2. medio-germ. *büre* și 3. v.germ.s. *būari* (cel pe care Pfeifer l-a dat, cu forma *bū(w)āri*, ca primă atestare pentru al său ¹*Bauer*). De remarcat este următoarea nedumerire a lui Kluge exprimată în articolul respectiv (trad. A.P.): „Sensul de ‘țaran’ (*Landmann*), ca desemnare a unei îndeletniciri și a unui statut social, este mai recent, iar formarea sa (ca *nomen agentis* cu sufixul *-er?*) este, în particular, neclară”. În aceeași ordine de idei, trebuie menționat că tot în dicționarul Kluge este de găsit un articol separat (privitor la sufixul german în discuție), din care am tradus următoarele enunțuri:

-er, sufix pentru formarea de nomina agentis și de denumiri de unelte, mai rar și de acțiuni, d. ex. Arbeiter, Bohrer, Seufzer [‘muncitor, burghiu, oftat’]. În vremuri mai vechi, în derivări de la substantive, apoi tot mai mult în derivări de la verbe (cum se face azi aproape exclusiv). [...] Preluat și detașat din derivate latinești cu sufixul -arius, care a fost redat fie ca -ære, fie ca -ere în medio-germana de sus. [...] De regulă, derivatele cu sufixul respectiv prezintă mutație vocalică (Umlaut).

Este destul de curios că, în articolul din care tocmai am citat, Kluge menționează doar variantele din medio-germană ale sufixului în discuție, fără menționa și varianta mai timpurie, anume *-ari* (adică tocmai cea vizibilă susmenționatul *būari*)²⁵. Respectiva variantă a sufixului a fost atestată încă din vechea germană a secolului IX, secol în care erau în uz și alte derivate de același tip, precum *burgari* ‘locuitor al unui burg, orașean’ și *fiscari* ‘pescar’²⁶. De fapt, tocmai păstrarea vocalei *i* (cel din lat. *-arius*)²⁷ în v.germ.s. *-ari* a cauzat (prin asimilare regresivă) mutația vocalică de tip *Umlaut*

²² Vezi paginile de Wikipedia privitoare la *Boer*, respectiv *Boeroes*.

²³ VRIES 1963.

²⁴ Vezi KLUGE 1995, ediția 23 (revizuită și adăugită de SEEBOLD).

²⁵ Exact cu forma *-ari* apare prefixul respectiv și în vechea scandinavă (drept care – deși nu dețin date suficiente în privința respectivă – aș presupune o preluare a aceluși sufix latin în scandinavă prin filieră veche germană). În dicționarul etimologic al limbii vechi scandinave (*Altnordisch*) al lui DE VRIES (1961), apar derivate precum *fiskari* ‘pescar’ și *læknari* ‘vindecător, vraci’. Sufixul unor asemenea termeni s-a păstrat cel mai bine, cu forma *-are*, în suedeza modernă, în care sunt de găsit (ca derivate de la verbe) termeni precum *läkare* ‘doctor’ (< *läka* ‘a vindeca’), *lärare* ‘învățător’ (< *lära* ‘a învăța’), sau *talare* ‘vorbitor, orator’ (< *tala* ‘a vorbi’), incluse în dicționarul suedez-român MUNTEANU 2002.

²⁶ Cf. PFEIFER 2004, s.v. *Bürger*, respectiv *Fischer*.

²⁷ De la acest punct nu voi mai scrie *-ārius*, ci simplu *-arius*, fără semn de vocală lungă (macron) pe litera *a*, având în vedere că lungimea respectivei vocale din latina clasică nu a avut vreo importanță (în evoluția respectivului sufix) nici în germanică, nici în română. Din motive asemănătoare, voi renunța și la marcarea „filologică” (prin diacritice) a vocalelor lungi în transcrieri de cuvinte vechi germanice care nu aveau asemenea marcate în texte originale.

(mai precis, *i-Umlaut*), mai întâi chiar în prefixul respectiv, care s-a transformat, succesiv, în *-ære* și *-ere* (în medio-germană), de unde s-a ajuns la *-er* (productiv și astăzi în germană, ca și în engleză și daneză). Dar, după cum se indică în finalul citatului de mai sus (din dicționarul Kluge), mutația vocalică s-a produs ulterior și în tema derivatelor cu sufixul respectiv (precum vedem în germ. *Bürger*, în care se vede transformarea în *ü* a vocalei *u* din cuvântul-bază *Burg*). De fapt, pentru vorbitorii de română, mutații vocalice de tipul în discuție nu ar fi greu de înțeles, pentru că ele există și în limba română (vezi, de exemplu, rom. *băiat* – pl. *băieți*, sau *vară* – pl. *veri*). Iar cu privire la respectivul aspect din limba română, voi mai da amănunte undeva mai jos (în legătură cu evoluția *boiaru* > *boier*).

Rămânem aici la evoluția sufixului lat. *-arius* în teren germanic, menționând unele aspecte scoase în evidență în dicționarul etimologic englez Hoad 1993, în care apare un articol special dedicat sufixului englez *-er¹*, prezentat ca „formant regulat al unor substantive de agent (*agent-nouns*)”²⁸. După Hoad, sufixul respectiv, atestat în engleza veche ca *-ere* (deci deja marcat de mutația *a > e*), ar proveni dintr-un sufix „(proto-)germanic” **-arjaz*, reprezentând o „probabilă” preluare a lat. *-arius*. Este greu de spus dacă deja vorbitorii de proto-germanică au preluat acel sufix din cuvinte latinești. Neîndoielnic este doar faptul că sufixul în discuție apărea deja într-o serie întreagă de derivate gotice în textul Bibliei lui Wulfila (sec. IV). De fapt chiar Hoad menționează, în același articol de dicționar, că un sufix cu forma *-areis* a fost atestat în gotică – în derivate precum got. *laisareis* ‘învățător’, de la got. **laiso* ‘învățătură’ – și că unele substantive germanice „par să fie direct bazate pe (sau sugerate de) nume de agent latinești derivate din substantive”. (De exemplu, lat. *librarius* ar fi fost model pentru got. *bokareis* ‘cărturar, scriitor’, legat de got. *bok* ‘scriere, document, carte’; o asemenea calchiere se reflectă, după Hoad, și în v.eng. *bocere*, ca și în v.germ.s. *buochari*, ambele cu sensurile de ‘copist, scrib’.) Tot acolo, Hoad face observația că doar mai târziu sufixul în discuție a ajuns să fie folosit în limbile germanice cu precădere în derivări de la verbe (vezi germ. *bohren* ‘a găuri’ > *Bohrer* ‘burghiu’, sau eng. *to work* ‘a munci’ > *worker* ‘muncitor’).

Așadar, pentru că avem neapărat nevoie de încadrare istorică pentru această demonstrație, vom lua în considerație faptul că un termen vechi german, *buari* sau *buwari* – desemnând un om liber (și „căsaș”), care își cultiva propriul pământ – a fost consemnat în vechea germană din sec. IX. Nu este însă exclus ca un asemenea termen (cu rădăcină germanică și sufix provenit din latină) să fi existat și în gotica din sec. IV, fără să fi fost consemnat în Biblia lui Wulfila (în care a fost însă atestată familia lexicală care includea termeni precum *bauan* ‘a locui’, *bauains* ‘locuință’ și *bawiþa* ‘colibă, clădire’). Oricum, consemnarea unui sufix *-areis* (evident provenit din lat. *-arius*) în gotica secolului IV reprezintă un important reper cronologic, ca și un semn clar al contactului dintre vorbitorii de gotică și cei de latină vorbită în partea de răsărit a Imperiului Roman. Există însă dovezi că, pe parcursul primelor secole ale mileniului I, anumite comunități gotice din estul Europei s-au aflat într-o relație de coabitare și cu slavii timpurii; iar, la nivel lingvistic, contactul respectiv a avut ca rezultat preluarea de către slavi a unor cuvinte vechi germanice, dar și latine (prin intermediu gotic).

După cum a afirmat Shevelov²⁹: „Goții au acționat ca mediatori în transmiterea de cuvinte latinești către slavi. Împrumuturile lingvistice din gotică s-au produs cu precădere înainte de 375 î.Hr., când imperiul gotic [=ostrogotic] a fost distrus de huni”³⁰. Mai mult, dintr-un alt enunț al lui Shevelov (la aceeași pagină), rezultă că, tot prin intermediere gotică, a ajuns în vechea slavă și un sufix provenit din lat. *-arius*, după cum se vede în v.slav.bis. *mytarjb* ‘birar, vameș’, ca preluare a got. *motareis*. Ce nu spune Shevelov acolo este că prin latină se poate explica nu doar sufixul *-areis*, ci și tema termenului got. *motareis* ‘vameș’ (= lat. *publicanus*), anume dintr-un lat. *muta* ‘vamă’³¹ (termen înrudit etimologic cu rom.

²⁸ HOAD 1993, s.v. *-er¹* (trad. A.P.). Din materialul aceluiași dicționar se vede că termeni precum eng. *fisher* (de la care s-a format mai recent *fisherman* ‘pescar’) și *fowler* ‘păsărar’ erau deja folosite în vechea engleză, cu formele *fiscere*, respectiv *fug(e)lere*, prezentate ca derivate de la verbele v.eng. *fiscian* ‘a pescui’ și *fug(e)lian* ‘a prinde păsări sălbatice’ (cf. HOAD 1993, s.v. *fish*, respectiv *fowl*).

²⁹ SHEVELOV 1964: 155, trad. A.P.

³⁰ De fapt există dovezi arheologice care arată că a existat coabitare goto-slavă și la mult timp după căderea „imperului gotic” (mai precis, ostrogotic). După cum observă KAZANSKI (2009: 158-159): « On peut remarquer, que les sites slaves de type Koločin et Pen’kovka de l’époque hunnique se diffusent dans la même région que ceux de la phase finale de Černjahov. Il est probable, que la population slave et gothique cohabitait au début du Ve s. dans le même territoire, politiquement contrôlé par le Huns ». De adăugat ar fi că a putut exista coabitare între slavi și unii goții rămași în est până în perioada de început a dominației avare (sec. VI), după cum sugerează MADGEARU (2005: 106) în următorul pasaj: „Avarii au ajuns la Dunărea de Jos (mai precis în sudul Moldovei) în anul 562, ocupând teritoriile controlate anterior de kutriguri (o populație tūrcică înrudită cu hunii) și anți (un conglomerat de triburi iraniene, gotice și slave, care trăiau în sudul Ucrainei)”.

³¹ Cf. KÖBLER 1989, s.v. *motareis*. A se vedea și versiunea wulfiliană a pasajului nou-testamentar (Luca 19: 2) privitor la Zahau (*Zakkaius*), „mai-marele vameșilor” (*fauramaþleis motarje*) din Ierihon. Este de adăugat aici că, din materialul lexical gotic inclus tot în dicționarul etimologic KÖBLER 1989, reiese cu destulă claritate preluarea în gotică a unor derivate latine cu sufixul *-arius* (precum susmenționatul *motareis* ‘vameș’, sau *daimonareis* ‘demoniac, posedat de diavol’), dar și crearea de derivate cu respectivul sufix, în combinație cu teme gotice (precum se vede în got. *waggareis*, literal ‘pernuță de obraz’ – de la got. *waggo* ‘obraz’ –, sau în got. *sokareis* ‘cercetător, anchetator’

împrumut)³². Voi adăuga și că, prin vechea slavonă bisericească, au ajuns în română atât *mită* (un termen atestat în sec. XVI și rămas în uz până în zilele noastre, cu degradare semantică), cât și *mitar*, acum învechit, atestat tot în secolul XVI, cu sensuri precum ‘persoană care avea în arendă încasarea impozitelor; vameș’ (cf. MDA-III, s.v. *mită*, respectiv *mitar*)³³. În acest aliniat, am dat amănunte despre o anumită serie de termeni gotici, slavi și românești, nu ca simplă divagație, ci pentru că de birari și vameși va mai fi vorba către sfârșitul acestei lucrări.

PROBLEME RIDICATE DE TERMENI REFERITORI LA GERMANICI RURALI

Revenind la vechea germană, nu consider a fi surprinzător faptul că Pfeifer a putut formula doar o definiție destul de vagă pentru al său ³*Bauer* („cel care cultivă o bucată de pământ de care îl leagă un anumit raport de proprietate”), cum nu este surprinzătoare nici observația lui Kluge potrivit căreia al său *Bauer*², cu sensul de ‘țăran’ (*Landmann* – „ca desemnare a unei îndeletniciri și a unui statut social”) este „mai recent”, iar formarea respectivului substantiv este „în particular, neclară” (vezi mai sus). Și în partea lingvistică a articolului privitor la *Bauer* dintr-un prestigios lexicon german³⁴ se face referire la asemenea neclarități și dificultăți, cu siguranță datorate mai ales puținătății documentelor privitoare la antichitatea germanică rustică. Voi reda, în traducere, unele dintre observațiile conținute în respectivul articol:

Fixarea terminologică a noțiunii de Bauer – din punctul de vedere juridic, social și economic valabil pentru evul mediu avansat – nu îi este cunoscută antichității. [...] Necunoscută este, în limbile germanice, și vreo denumire pentru lucrătorul pământului și crescătorul de vite care să fie om liber din punct de vedere juridic, să se deosebească din punct de vedere social de stăpânul funciar, de războinic și de orășean, să prospere din punct de vedere economic în propriile sale îndeletniciri și să producă pentru o piață receptivă.

Aici este de făcut observația că, dacă e să ne referim la antichitatea germanică (vezi Caesar și Tacitus, citați mai jos), ar fi neavenită o contrastare între (pe de o parte) țărani și (pe de altă parte) stăpâni funciari și orășeni, aceste două categorii din urmă fiind, practic, absente în lumea germanică pre-medievală. Cât despre categoria războinicilor, se știe că țărani vechi germanici îndeplineau la fel de bine funcția productivă și pe cea marțială³⁵. Iar păstrarea (măcar la nivel ceremonial) a unor calități marțiale a rămas evidentă până în epoca modernă, în cazul „răzeșilor” englezi cunoscuți sub denumirea de *yeomen*³⁶. Într-un articol recent³⁷, l-am discutat pe eng. *yeoman* ca fiind înrudit cu goticul *gaman* (‘consătean, membru al unei comunități rurale’ – termenul fiind compus din *gawi* ‘așezare rurală’ + *man* ‘om, bărbat’), dar și cu rom. *găman* (‘haidău, mîncău’), ca preluat, cu deviere semantică negativă, din vechea germanică.

Ca să ne întoarcem la datele oferite de susmenționatul articol din RGA-II, imediat după pasajul din care am citat se poate vedea că termenul *Bauer* prezentat în articolul respectiv este tocmai acel *bu(w)ari*, ca derivat de la verbul *buan* (cu un sens corespunzător celui al lat. *habitare*), pe care Pfeifer l-a considerat a fi bază pentru al său ¹*Bauer* (vezi mai sus). Având în vedere atestarea multor termeni vechi germanici în care sufixe evident bazate pe lat. *-arius* au fost folosite în crearea unor derivate de la substantive (vezi mai sus), se ridică întrebarea dacă un v.germ. *bu(w)ari* nu putea cumva deriva

– de la got. *sokjan* ‘a căuta, a cerceta’). Un interesant caz, pe care îl consider a fi reflectare a unei etimologii populare, este cel al got. *wullareis* ‘piuar, păslar’, care a pornit de la un termen de împrumut, lat. *fullo* (cu sensurile respective), dar a suferit o modificare de formă sub influența goticului *wulla* ‘lână’.

³² Cf. CIORĂNESCU 2001, s.v. *împrumut*; vezi și articolul din dicționarul ERNOUT, MEILLET (1985) privitor la verbul *mūtō*, *mūtāre* ‘a (se) muta’, din care a derivat un *prōmūtūus* (‘plată în avans’), ca și un *imprōmūtāre* (verb dublu prefixat), moștenit de limbile romanice cu sensul ‘a împrumuta’ (cf. fr. *emprunter*).

³³ De remarcat este că, în timp ce româna a dezvoltat sensuri negative pentru *mită* și *a mitui*, bulgara a păstrat *mito* cu sensul vechi de ‘taxă vamală’, de la care a derivat *mitnica* (‘punct de vamă’, iar de la acesta a derivat *mitničar* ‘vameș’ (vezi articolele referitoare la *митно*, *митница* și *митничар* în dicționarul bulgar-român IOVAN 1994). După cum se vede, cel din urmă derivat a fost format tocmai prin sufixare cu acel *-ar* (de sorginte latină), care, potrivit lui SHEVELOV (1964: 155), a ajuns în proto-slavă prin intermediere gotică.

³⁴ RGA-II, 1976: 99b.

³⁵ Într-un articol recent, SARAH C. HUMPHRIES (2018) pune în discuție o serie de abordări ale unor scheme de rudenie (*kinship*), în plan indo-european. Printre aspectele abordate se află „procesele de producție”, „achiziția de bogăție prin război” și „perceperea de tribut”, asemenea aspecte fiind de interes și pentru o demonstrație precum cea de față.

³⁶ Vezi denotațiile date pentru *yeoman* („a member of a former class of free-holding farmers in England”) și *yeoman of the guard* („a member of a ceremonial guard attending the British sovereign and royal family”) în AHDEL 1973.

³⁷ PORUCIUC 2016A.

chiar direct din substantivul v.germ. *bu* 'locuință'³⁸. Totuși, nu este de neglijat că – după cum reiese și din articolul din RGA-II citat mai sus – în mediul vechi scandinav țărani erau desemnați printr-un termen cu evidentă bază verbală. Este vorba de v.scand. *bóndi* ('țaran, stăpân al casei, soț')³⁹, care reflectă o substantivizare a participiului prezent al verbului v.scand. *búa* (corespondent etimologic al v.germ.s. *būan*), cu sensul de bază 'a locui'⁴⁰. La menționarea aceluia *bóndi*, păstrat în limbile scandinave actuale ca *bonde*, trebuie adăugat că – având în vedere și aspectul istoric al absenței șerbiei (și chiar a feudalismului propriu-zis) din istoria țărilor scandinave – termenul în discuție trebuie înțeles numai ca 'țaran liber', el neavând prilejul să capete și o accepțiune de 'țaran dependent' (vezi mai sus ultimul sens dat pentru v.germ.s. *gibur* în dicționarul Pfeifer 2004, s.v. ³*Bauer*). În ce privește termenul scandinav modern provenit din vechiul *bóndi*, voi menționa aici sensurile de bază date, în românește, pentru *bonde* într-un dicționar suedez-român: 'țaran, agricultor, fermier, (ist.) răzeș'⁴¹.

Prin urmare, pe cei care (precum vikingul norvegian Ohthere, prezentat în prima parte a acestui studiu) făceau agricultură în evul mediu timpuriu al Scandinaviei, trebuie să ni-i închipuim ca pe niște oameni liberi, care erau nu doar producători (în speță plugari și crescători de vite), ci și războinici, așa cum au fost și răzeșii medievali de la noi⁴². Respectiva dublă calitate fusese deja observată, cu privire la suebii de la est de Rin, încă de Iulius Caesar, în secolul I î.Hr., după cum vedem în pasajul redat în traducere mai jos:

*Neamul suebilor (Sueborum gens) este pe departe cel mai numeros și mai războinic dintre toate neamurile germanilor. Se spune că are o sută de ținuturi (centum pagos) și fiecare dintre ele dă câte o mie de bărbați înarmați pentru război peste hotare (milia armatorum bellandi causa ex finibus). Cei care rămân acasă trebuie să se îngrijească de hrana pentru cei plecați, ca și de hrana lor proprie. Iar în anul următor e rândul lor să plece la oaste (in armis), pe când ceilalți stau acasă. Astfel, nu sunt întrerupte nici lucrarea pământului, nici pregătirea și purtarea războiului (Sic neque agri cultura nec ratio atque usus belli intermittitur).*⁴³

La peste un secol după Caesar, traiul eminent rustic al vechilor germani a fost prezentat și de Tacitus, după cum vedem, de exemplu, din următorul pasaj extras din *Germania* (mai precis, *De origine et situ Germanorum liber*, cap. 16):

Nu prea se știe de vreun popor de-al germanilor (Germanorum populus) care să locuiască în orașe (urbes habitari), sau în locuințe legate între ele. Ei sălășluiesc despărțiți și răsfireți (colunt discreti et diversi), pe oriunde le place vreun izvor, sau câmp, sau crâng. Satele (vicos) nu și le așează după obiceiul nostru, cu clădiri învecinate sau lipite unele de altele. [...] Nu se folosesc nici de pietre cioplite (caementorum), nici de cărămizi (tegularum), ci la toate cele întrebuițează lemnărie grosolană [...]. Mai au și obiceiul de a-și săpa sălășuri subpământene (subterraneos), acoperindu-le cu un strat gros de bălegar (fimo). Astfel au sălăș bun pentru iarnă, precum și loc bun de păstrat bucatele, căci asemenea adăposturi mai înmoaie asprimea gerurilor (rigorem frigorum).

Putem, așadar, trage concluzia că, în lumea germanică (în vremea lui Tacitus, ca și la vreo șapte secole după el), cei care au fost desemnați prin termeni germanici precum *buwari* sau *bóndi*, erau oameni liberi care decideau să se așeze într-un anumit loc („oriunde le place”) și se apucau de lucrarea pământului și creșterea animalelor în spațiul din proximitatea propriei locuințe (care se încadra cumva într-un *vicos* „răsfirat”). Nu trebuie să neglijăm însă că tot Tacitus ne oferă indicii cu privire la o anumită elită tribală (*nobilitas*), existența căreia este reflectată, de exemplu, în următorul

³⁸ Cf. VRIES 1961, s.v. *bóndi*.

³⁹ Din vechea scandinavă (probabil cea vorbită de vikingii danezi instalați în Anglia pe parcursul secolelor IX-XI) au fost împrumutate în vechea engleză cuvintele *bonda* ('soț, gospodar, cap de familie') și varianta sa *bunda* ('bărbat însurat, soț'), precum și compusul *husbonda* ('stăpân al casei'), din care engleza modernă are *husband*. Cei trei termeni vechi englezi apar, în articole separate (și cu sensurile pe care le-am tradus aici), în dicționarul BOSWORTH 1983.

⁴⁰ Într-un asemenea caz, termenul v.scand. *bóndi* ar fi comparabil – în plan semantic – cu vechiul termen românesc *căsar* (atestat din 1646), pentru care DELR-II (s.v. *casă*) dă sensurile 'bărbat care are casă; căsătorit'.

⁴¹ Cf. MUNTEANU 2002, s.v. *bonde*.

⁴² Într-un articol precedent (PORUCIUC 2019a) m-am referit la foarte posibilă legătură dintre instituția veche germanică denumită *hansa* (ca formă de asociere cu scopuri fie socio-economice, fie militare) și călăreții medievali moldoveni denumiți *hânsari*.

⁴³ Pentru traducere, am folosit ediția HANDFORD 1960 (*Caesar – The Conquest of Gaul*) și textul original latin (BG IV, 1, 3-6) de găsit pe www.thelatinlibrary.com.

enunț (din *Germania*, 7) referitor la două funcții fundamentale în societatea veche germanică: „Regi își aleg dintre cei de neam, căpetenii de oaste dintre cei viteji” (*Reges ex nobilitate, duces ex virtute sumunt*)⁴⁴.

Și în alte pasaje din *Germania*, Tacitus (ca și Caesar înaintea lui) s-a referit la funcția marțială a comunităților germanice⁴⁵. Ca să dau doar două exemple: În cap. 13 din *Germania* este înfățișat ceremonialul prin care adolescentul dintr-o asemenea comunitate devine purtător de arme: „Apoi, într-o astfel de adunare (*in ipso concilio*), fie unul dintre mairarii lor (*principum aliquis*), fie tatăl, sau rudele, îl împodobesc pe tânăr cu scut și lance (*scuto frameaque*)”⁴⁶. Iar în cap. 14 sunt date amănunte despre comportamentul tipic germanic în bătălii: „Când se ajunge la luptă, pentru căpetenie este umilitor să fie mai prejos decât însoțitorii săi în vitejie, iar pentru aceștia este o rușine să nu fie asemenea căpeteniei [...]; căpeteniile (*principes*) luptă pentru biruință, iar însoțitorii (*comites*) pentru mai-marele lor”. Voi reveni mai jos la fundamentala structură reprezentată de căpeteniile războinice și de cetele lor de însoțitori (la care m-am referit deja în partea I, în context varego-slav), precum și la noțiunea de „cetaș”, pentru care Tacitus, ca și alți istorici de limbă latină, au folosit lat. *comes*, cu sensul său cel mai vechi, de ‘însoțitor’ (sau, literal, ‘împreună-mergător’)⁴⁷. Argumentele pe care le-am luat în considerație în studiul de față impun ideea că înaintașii instituționali ai boierilor de la noi au fost tocmai asemenea însoțitori ai unor căpetenii războinice.

Însă contextul istoric sud-est european pe care îl consider a fi fost într-adevăr propice pentru transformarea unor țărani-oșteni germanici în „proto-boieri” avea să se închege la aproximativ patru secole după Tacitus, anume pe parcursul perioadei pe care istoricii germani au văzut-o ca marcată de „migrația popoarelor” (*Völkerwanderung*), iar cei francezi ca bulversată de „invazii barbare” (*invasions barbares*). Se pare că cei mai mulți istorici recenti au considerat că perioada respectivă a cuprins cele aproape două secole dintre anul 375 (ca început al invaziei hunilor în estul Europei)⁴⁸ și anul 568 (ca an al migrației longobarzilor, din Panonia în Italia)⁴⁹. Voi menționa în continuare câteva dintre momentele sau fazele semnificative ale perioadei în discuție, așa cum au fost ele înfățișate de istoricii ale vremurilor noastre.

DATE SUPLIMENTARE PENTRU O NECESARĂ ÎNCADRARE ISTORICĂ

Să începem cu traducerea unui pasaj în care istoricul austriac W. Pohl⁵⁰ îi înfățișează pe vizigoții trăitori în unele zone ale actualei României, chiar înainte de invazia hunică:

Al doilea popor gotic ca mărime [după ostrogoții greutungii nord-pontici] erau tervingii sau vesii, care, în strânsă legătură cu taifalii, trăiau la nord de Dunărea de Jos, extinzându-se ulterior și în abandonata Dacia Traiana. [...] Spre deosebire de greutungii lui Ermanaric, care adoptaseră obișnuințele de viață și de luptă ale popoarelor de călăreți, se pare că la tervingi [=vizigoți] încă era dominant traiul țărănesc [bäuerliches Leben]. Nu aveau nici regi, cel mai înalt rang, consemnat în cazul lor, fiind cel desemnat ca iudex (judecător), termen care traducea goticul kindins. Ultimul – și cel mai cunoscut – purtător al titlului respectiv a fost Athanaric. O sursă cu totul deosebită

⁴⁴ Pentru traducerea tuturor pasajelor din *Germania* lui Tacitus date mai sus, am folosit ediția bilingvă (latină-germană) a lui MAUERSBERGER (2009), consultând însă și traducere românească a lui NAUM (1957).

⁴⁵ Este de observat aici că, la mai puțin de un secol după confruntările de la Rin, dintre Caesar și suebii conduși de Ariovistus, administrația romană (sub Tiberius) a decis să facă uz de țărani-oșteni (*Kriegerbauer*) germanici, unele grupări tribale ale acestora fiind colonizate la est de fluviul respectiv; „acești coloniști cu o solidă tradiție marțială [...] au fost folosiți pentru apărarea graniței renane” (STEUER 2010: 383, trad. A.P.).

⁴⁶ Printre datele statistic-demografice pe care le dă STEUER (2010: 229), în prezentarea „caracterului războinic al societății din perioada merovingiană”, autorul respectiv menționează că francii care puteau fi „recrutați militar” erau cei cu vârste „între 14 și 45 de ani”. Putem bănui că limite de vârstă asemănătoare au existat și la „germanicii danubieni” din secolele IV-VI.

⁴⁷ Cf. ERNOUT, MEILLET 1985, s.v. *comes*, -itis: « qui va avec, compagnon [de marche] » (la origini fiind vorba de un derivat, **com-it-s*, în care prefixul *com-* a fost adăugat unei forme participiale, *itus*, a verbului *ire* ‘a merge’). În același dicționar (în articolul privitor la *sequor* ‘a urma’) este de găsit și derivatul *obsequium* (prin care se desemna, de către vorbitorii de latină, „suita”, „garda” sau „ceata”), termenul latin respectiv fiind de găsit și în *Historia Langobardorum* a lui PAULUS DIACONUS (vezi, de exemplu, HL, I, 20 și II, 31).

⁴⁸ Bineînțeles, există și variațiuni. De exemplu, cu privire la evenimentele care au marcat începutul perioadei în discuție, unii au pus accentul pe 375 (ca an în care hunii au distrus „imperiu” ostrogot al lui Ermanaric), alții pe 376 (ca an în care o mare parte a vizigoților nord-dunăreni au trecut Dunărea, fiind acceptați în imperiu), alții pe 378 (anul revoltei goților stabiliți la sud de Dunăre, care înving, lângă Adrianopol, o armată romană, însuși împăratul Valens fiind ucis în luptă). Amănunte privitoare la respectivele evenimente considerate a fi „inițiale” pentru perioada marilor migrații, sunt de găsit în WOLFRAM 1988, POHL 2005 și ROSEN 2006.

⁴⁹ De reamintit, în acest context, este că pătrunderi ale unor triburi vechi germanice din ramura suebică (printre care și acei *Bastarni* și *Peucini*, menționați de TACITUS, în *Germania*, 46) au afectat sud-estul European chiar înainte de 200 î.Hr.

⁵⁰ POHL 2005: 48.

privitoare la perioada în discuție este cea care descrie martirizarea Sfântului Sava, ca urmare a persecuției declanșate împotriva creștinilor în 372, din ordinul lui Athanaric.⁵¹

Pasajul de mai sus poate fi considerat ca ilustrativ și pentru contextul socio-istoric reflectat (terminologic) în Biblia tradusă în gotică, prin strădania episcopului Wulfila, chiar în perioada respectivă⁵². În privința urmelor concrete ale conviețuirii dintre vizigoții rustici și populația autohtonă, tot rustică (reprezentată, la est de Carpați, mai ales de către cei desemnați în general ca „daci liberi”, iar în Transilvania mai ales de către daci romanizați și de urmași direcți ai coloniștilor romani), pot fi consultate lucrări arheologice recente, referitoare la situri reprezentative pentru sectorul orizontului Cernjakhov-Sântana de Mureș evidențiat pe teritoriul României⁵³.

Înainte de W. Pohl, un alt istoric austriac, H. Wolfram⁵⁴, s-a referit și el la soarta istorică a goșilor, printre altele evidențind semnificația unui act fundamental pentru relația dintre imperiu și goșii refugiați în teritorii romane din sudul Dunării. Este vorba de tratatul de tip *foedus* încheiat (la patru ani după tragicul sfârșit al lui Valens) între împăratul Theodosius și căpeteniile „oaspeților” goși:

Deși detaliile precise ale aceluia foedus din 382 nu sunt cunoscute, se pot discerne următoarele puncte: (1) goșii au devenit supuși ai imperiului, dar au rămas barbari, iar ca străini nu aveau drept de inter-mariaj cu romanii (connubium); (2) în partea de nord a diocезelor Dacia și Thracia [...], li s-au alocat pământuri scutite de dări [...], dar nu proprietăți în sens legal roman; (3) pământurile alocate rămăneau sub stăpânire romană, dar goșii aveau autonomie; (4) goșii aveau obligația să acorde asistență militară romanilor, dar căpeteniile tribale ale goșilor urmau să primească doar poziții subordonate; astfel că, în 394, Alaric [cel care avea să devină primul rege ales de vizigoții tervingi] s-a aflat sub comanda supremă a unui general roman; (5) ca parteneri, goșii trăiau alături de provincialii romani [...], în conformitate cu uzul instituției romane cunoscute ca hospitalitas (privitoare la încartuirile de trupe); traiul goșilor era asigurat de pământurile care le-au fost alocate, dar ele trebuiau cultivate de ei înșiși; această soluție nu prea s-a dovedit a fi de viitor, ea fiind oricum foarte diferită de aranjamentele ulterioare din Galia și Italia; (6) federații goși beneficiau de subsidii anuale, dar sumele au rămas necunoscute.⁵⁵

Așadar, la momentul respectiv, goșii stabiliți în imperiu erau obligați să-și mențină atât îndeletnicirile productive, cât și capacitatea militară. Pe parcurs însă, odată cu creșterea importanței germanicilor ca forță militară în slujba Imperiului, va ieși tot mai mult în evidență dorința respectivilor „oaspeți” de a avea control deplin asupra pământurilor pe care se stabileau⁵⁶. Așa se face că, prin presiune militară, Alaric l-a forțat pe Arcadius să încheie un nou *foedus* (în 397), conform căruia goșilor le-a fost îngăduit să se stabilească în Macedonia centrală, iar Alaric „a fost probabil numit *magister militum per Illyricum*” și, la fel de probabil, a ajuns să conducă și „administrația civilă din regiunea respectivă”⁵⁷. După ieșirea

⁵¹ Deși se știe cu certitudine că rangul lui Athanaric era acela de *iudex* (= got. *kindins*), el încă mai este prezentat ca „regele Athanaric” (cf. FABIAN 2006: 233). Abia în condițiile stabilirii lor în Imperiu, vizigoții și-au ales primul rege, Alaric. De fapt, romanii desemnau prin termenul lat. *rex* diverse căpetenii germanice, probabil bazându-se și pe asemănarea dintre acel termen latin și got. *reiks*. Acesta din urmă (un vechi împrumut din celtică, înrudit etimologic, în plan indo-european, cu lat. *rex*) era însă folosit de goși cu referire la conducători de oaste (pentru „rege” ei folosind titlul de *thiudans*, atestat în Biblia lui Wulfila).

⁵² Terminologia wulfiliană, care reflecta și „viața de zi cu zi” a vizigoților din a doua jumătate a secolului IV, este analizată de WOLFRAM într-un subcapitol special (1988: 112-114).

⁵³ Vezi, de exemplu, ȘOVAN 2005 (cu prezentarea necropolei de la Mihălășeni, comparată cu cea de la Vron și cea de la Masłomecz) și MAMALAUCA 2018 (în care sunt prezentate descoperiri recente din situri precum Bogdănești-Fălciu, Pogonești și Polocin). Vezi și PORUCIUC 2018: 168-169.

⁵⁴ WOLFRAM 1988: 133.

⁵⁵ Prevederile tratatelor de tip *foedus*, ca și mecanismele instituționale ale „ospitalității” nu reies cu claritate din surse, ceea ce a dus și la interpretări divergente printre istoricii din vremurile noastre. În aceste condiții trebuie să fim de acord cu următoarea opinie, exprimată în volumul PLATON, RĂDVAN, MALEON 2010: 23 (ca încheiere a unui pasaj referitor la „oaspeții” germanici): „Situția trebuie discutată în mod particular, cu cercetarea fiecărei etnii în parte”.

⁵⁶ De prevederi mult mai favorabile s-au bucurat „oaspeții” goși stabiliți (după anul 418) în Aquitania, unde aceștia au întemeiat un regat propriu, cu capitala la Tolosa (Toulouse). La prevederile respective se referă ROSEN (2006: 67): „Există indicii privitoare la regulile de încartuire (*hospitalitas*) stabilite de Constantius. Potrivit acelor reguli, proprietarul local își menținea două treimi din stăpânirea asupra casei și pământurilor sale, iar oșteanul [= „oaspetele”] primea treimea rămasă”.

⁵⁷ Cf. WOLFRAM 1988: 142-143.

vizigoților lui Alaric din scena sud-est europeană (în 401), pași mult mai spectaculoși pe linia „integrării în imperiu” aveau să fie făcuți de ostrogoții conduși de Theoderic (cel Mare).

Theoderic aparținea de „familia regală” a Amalilor, iar aceștia reprezentau pătura conducătoare a ostrogoților greutungi care s-au mișcat spre vest mai întâi ca supuși ai hunilor⁵⁸. De fapt ostrogoții au funcționat ca adevărați „birari” în cadrul sistemului tributar („de pradă”) impus de huni asupra unui vast teritoriu. În postura respectivă, ostrogoții probabil nici nu au mai avut nevoie să aibă și îndeletniciri productive (cu excepția creșterii cailor)⁵⁹, ei devenind astfel un „popor cazon” (*Heervolk*). Theoderic s-a născut chiar în anul 454, în care bătălia de la Nedao a pus capăt dominației hunilor în inima Europei (vezi mai jos). După destrămarea „imperului” hunic, ostrogoții (care, foarte probabil, au luptat alături de huni la Nedao) au încheiat cu romanii un *foedus* în conformitate cu care au putut să închege un „regat barbar” propriu, în fruntariile Panoniei.

Pentru lucrarea de față, are importanță atât rolul jucat de ostrogoți ca supuși privilegiați ai hunilor, cât și capacitatea lor de a se integra ulterior în imperiu. Printre altele, în perioada post-hunică, Theoderic – ca fiu al lui Thiudimir, regele ostrogoților stabiliți în Panonia – a trebuit să-și petreacă mai mulți ani din copilărie și adolescență la Constantinopol, ca ostatic. Mai târziu, tot în marea capitală imperială, avea să i se confere titlul de *consul*, apoi cel de *patricius*. Dau aceste amănunte ca argumente în sprijinul ideii că, atunci când a ajuns rege al ostrogoților (după moartea tatălui său, în 474), Theoderic era desigur cunoscător atât al cutumelor propriului popor, cât și al legilor și rânduielilor romane. Momentul care a marcat în mod fundamental atât existența lui Theoderic, cât și pe cea a poporului său (care între timp se instalase mai aproape de Constantinopol, mai întâi în Macedonia, apoi în Tracia), a fost încheierea unui acord cu împăratul Zenon (în 488), prin care tânărul rege se obliga să scoată Italia de sub stăpânirea altei căpetenii germanice „integrate”, anume Odovacar (Odoaker), din neamul skirilor. După înfrângerea și uciderea acestuia din urmă, Theoderic – sub denumirea romană de *Flavius Theodericus Rex* – și-a stabilit capitala la Ravenna, de unde (până la moartea sa, survenită în 526) a controlat nu doar Italia, ci și Dalmația.

Modul în care s-a exercitat, dinspre curtea regală ostrogotică de la Ravenna, controlul asupra Dalmației este concis înfățișat într-un articol al lui Wozniak. Autorul respectiv se bazează pe date care demonstrează că ostrogoții au reușit să mențină „pacea și ordinea în Dalmația”⁶⁰, unde regele ostrogot era reprezentat de un *comes*, care avea îndatoriri „în primul rând de ordin militar și polițienesc”⁶¹. În general, Theoderic a arătat o evidentă intenție de armonizare între rânduielile populației romane și cutumele ostrogoților așezați în Italia, iar intenția respectivă a stat la baza politicii interne implementate prin intermediul comiților care erau implantați (ca „rezidenți”) în toate teritoriile controlate de ostrogoți. După prăbușirea regatului acestora (sub presiunea militară a Imperiului Roman de Răsărit), Italia avea să cunoască o altă ipostază a „ospetei”, cea impusă în Italia, cu forța, de longobarzi.

După cum a remarcat savantul romanist C. Tagliavini, spre deosebire de ostrogoții care, la intrarea lor în Italia (în secolul V), erau deja „în posesia unei relative culturi, datorită contactului cu Imperiul Roman de Răsărit”, longobarzii nu se simțeau dependenți de Imperiu și se comportau „ca adevărați cuceritori”⁶². Prin urmare, după ce au părăsit Panonia și s-au instalat în Italia (în secolul VI), longobarzii nu s-au mulțumit doar să-și încaseze „treimea” (din dări) prevăzută de *hospitalitas*⁶³, ci s-au arătat porniți să-și însușească prin violență posesiunile proprietarilor romani. Iată cum prezintă Paulus Diaconus noua tendință, manifestată după moartea regelui longobard Cleph (în 574): „După moartea acestuia, nemaivând rege vreme de zece ani, longobarzii s-au supus ducilor. [...] În zilele acelea, mulți dintre nobilii romanilor

⁵⁸ Pentru mai multe amănunte, vezi subcapitolul *Flavius Theodericus Rex: King of the Goths and Italians, 493-526* din WOLFRAM 1988: 284-288.

⁵⁹ Cf. WOLFRAM 1988: 272.

⁶⁰ WOZNIAK 1984: 375.

⁶¹ WOZNIAK 1984: 377. Foarte probabil, ceea ce au tradus ostrogoții prin lat. *comes*, a fost termenul got. *andbahts* (tot un celtism, ca și *reiks*), care apare cu sensuri precum ‘însoțitor, slujitor, slujbaş’, în Biblia lui Wulfila (Matei 5, 25; Marcu 14, 54; Luca 40, 20, Ioan 18, 18 etc.).

⁶² TAGLIAVINI 1977: 231.

⁶³ Probabil nu este o simplă coincidență (ci, mai degrabă, o manifestare de *prolonged continuity*) faptul că tot o treime din dările locale era percepută de către cnezii care (cu opt secole mai târziu) diriguiau treburile unor comunități românești, în conformitate cu *ius Valachicum* (cf. POP 1988: 20). În aceeași ordine de idei, nu este de neglijat faptul că, în România, conform Legii din 1864, din moșia unui sat i se acorda boierului o treime, iar țăranilor le rămăneau două treimi (cf. H. H. STAHL 1980: 92).

(*multi nobilium Romanorum*) au fost uciși pentru a li se lua averile. Iar cei rămași în viață au fost împărțiți între noii veniți (*per hospites*), fiind siliți să dea a treia parte din recoltele lor ca tribut longobarzilor⁶⁴.

Dintre ceilalți germanici care au pătruns și s-au așezat în zone ale Imperiului, longobarzii se arată a fi fost printre cei mai îndârjiți păstrători ai cutumelor germanice, implicit și ai unor termeni referitori la vechile lor instituții tribale, unii dintre acei termeni fiind menționați, cu forme latinizate, de Paulus Diaconus (în a sa *Historia Langobardorum*). El menționează, de exemplu (HL, V, 29), cum unui „duce” bulgar, venit cu propria oaste în Italia, i s-au dat, de către ducele longobard Romuald, „ținuturi de locuit”, însă cu porunca să renunțe la titlul de *dux* și să devină *gastaldus*, adică un fel de guvernator, care reprezenta puterea regală sau ducală într-un anumit teritoriu⁶⁵. Sensul inițial al celui latino-longobard *gastaldus* se explică perfect prin verbul gotic *gastaldan* (atestat în sec. IV, în Biblia wulfiliană), pe care Köbler îl dă ca derivat de la got. *staldan* ‘a procura, a achiziționa’⁶⁶. Deci, un *gastaldus* longobard era mai degrabă un *comes*, dar, la origini (în context vechi germanic tribal), un **gastalds* trebuie să fi fost tot un fel de birar local. În ducatele longobarde din Italia, o astfel de funcție era însă îndeplinită de un slujbaș precum cel pe care Paulus Diaconus îl prezintă ca *sculdahis*, traducându-l în latină prin *rector loci*⁶⁷.

Mai târziu, niște *gastaldi* din Dalmația – definiți, în franceză, ca *officiers locaux* de către O. Schmitt⁶⁸ – apăreau în documente venețiene din secolul XV; iar de la vechiul *gastaldus* italiana medievală a păstrat un *calstaldo*, traducibil ca „vechil de moșie” (*Castaldo* și *Calstaldi* fiind azi binecunoscute nume de familie italiene). Cât despre acel *sculdahis* longobard, el a supraviețuit de asemenea în italiană, ca *sculdascio*, sensul său inițial fiind explicat după cum urmează: *funzionario, uomo di fiducia del duca o gastaldo longobardo, con funzioni giudiziarie, militari e fiscali*⁶⁹. Faptul că termenul în discuție are adânci rădăcini în trecutul germanic este indicat și de supraviețuirea unui *Schuldheiß* (de unde și numele de familie german *Schulze*) până în germana modernă, compusul respectiv fiind atestat mai întâi în vechea germană, din sec. VIII, cu forma *sculdheizo*⁷⁰. Este vorba de un foarte timpuriu termen germanic, transparent, compus din **sculdi* (‘îndatorire, datorie, dare obligatorie’) și **haitan* ‘a numi, a ordona’⁷¹. Așadar, cel desemnat ca *sculdahis* de Paulus Diaconus și ca *sculdheizo* în vechea germană din sec. VIII a fost inițial un rânduitoar de dări în plan local⁷². Cu siguranță funcțiile de *gastaldus* și de *sculdahis* nu au fost inventate de longobarzi după ce s-au instalat în Italia, și nici nu au fost inspirate de instituții romane, ci au provenit (cu modificări impuse de noi circumstanțe) din cutumele tribale vechi germanice pe care longobarzii le aveau în uz și în perioada în care se instalaseră în Panonia⁷³. Am insistat mai sus asupra titlaturilor ostrogote și longobarde (consemnate în forme latinizate) deoarece este de bănuț că și gepizii (lipsiți de atestări scrise) au folosit termeni vechi germanici similari în desemnarea dregătorilor din propria politie. Dar tot ei puteau să fi folosit un socionim asemănător cu acel *bu(w)ari* atestat (câteva secole mai târziu) în germana de sus, titlu care, ca și latinizatul *francus*, trebuie

⁶⁴ Cf. PAULUS DIACONUS, *Historia Langobardorum*, II, 32. Un foarte interesant indiciu al transformării „oaspeților” longobarzi în proprietari funciari propriu-ziși (în Italia) este evoluția semantică a termenului vechi germanic *fara* (legat de verbul *faran* ‘a călători’), folosit de longobarzi – dar și de alți germanici din perioada în discuție – pentru desemnarea unor asociații interfamiliale alcătuite în vederea migrațiunii. Termenul *fara* (menționat de PAULUS DIACONUS, HL, II, 9) s-a păstrat în nordul Italiei (în friulană) cu sensul de *piccolo podere* (traducibil prin ‘moșioară’), conform dicționarului friulan PIRONA *et al.* 1977. Spre deosebire de friulană, româna (mai ales aromâna) și albaneza au păstrat respectivul termen (preluat de la germanicii danubieni) cu formele *fară*, respectiv *farë*, și cu sensuri precum ‘neam, stirpe’, apropiate de sensul germanic original. Pentru amănunte privitoare la germanismul *fara* și la păstrarea lui în italiană și în limbi sud-est europene, vezi PORUCIUC 2014.

⁶⁵ PAULUS DIACONUS, HL, VI, 24.

⁶⁶ KÖBLER 1989, s.v. *gastaldan*.

⁶⁷ PAULUS DIACONUS, HL, VI, 24.

⁶⁸ SCHMITT 2012: 172.

⁶⁹ Cf. <https://it.wiktionary>

⁷⁰ Vezi și corespondentul v.eng. *scylđ-hæta* în dicționarul BOSWORTH 1983.

⁷¹ Vezi articolele privitoare la *Schuldheiß*, *Schuld*, respectiv *heiß*, în dicționarul PFEIFER 2004.

⁷² Titlul în discuție are importanță și pentru româna medievală din Moldova, unde *șoltuz* a fost atestat din sec. XV, cu sensuri precum ‘cărnuitor al unui oraș’, ‘șef al unei comunități străine’, sau ‘primar al unui sat’. Cu privire la etimologie, MDA-IV, s.v. *șoltuz*, indică proveniența din pol. *szoltys*; acesta și-ar avea originea în medio-germană (unde a fost atestată forma *schultheis* – cf. PFEIFER 2004, s.v. *Schuldheiß*). Merită amintit și faptul că, după cum se menționează într-un recent articol-capitol, privitor la comunitățile românești rânduite după *ius Valachicum* în Polonia carpatică (JAWOR 2018: 535), în unele documente poloneze, scrise în latina medievală, cnezii din acele comunități erau echivalenți cu *sculteti* (= o redare latinizată pentru *șoltuzi*), care reprezentau *ius Theutonicum* în Polonia.

⁷³ De menționat aici ar fi că, în Italia secolului VII, regele longobard Rothari „a adunat și a orânduit în scris legile longobarzilor, pe care ei le păstrau doar prin țineri de minte și prin folosire” – *solo memoria et usu* (cf. PAULUS DIACONUS, HL, IV, 42).

să fi suferit o elevare semantică, în condițiile în care gepizii au ajuns să controleze un teritoriu destul de vast din zona carpato-danubiană, după eliminarea hunilor.

GEPIZII CA ELITĂ DIRIGENTĂ

Am insistat asupra unora dintre cei desemnați ca „germanici danubieni” (mai ales goți, gepizi și longobarzi) din trei motive principale: (1) germanicii respectivi au jucat un rol semnificativ tocmai în regiuni cuprinse în zona în care s-a desfășurat procesul de transformare a identității romane târzii în identitate românească; (2) perioada în care, după Ivănescu⁷⁴, a avut loc „formarea limbii române și a poporului român” (secolele V-VII) a fost și o perioadă în care germanicii danubieni încă reprezentau un factor politico-militar major în Europa de sud-est; (3) vechii germanici au folosit denumirea *walh*, mai întâi cu referire la un trib celtic (*Volcae*), apoi la populații romanizate; iar de la germanicii danubieni au preluat slavii etnonimul respectiv, care a suferit modificări fonetice specifice slavei timpurii (*wal* > *vla* și *a* > *o*), prin acestea ajungându-se la forme precum ceh. *vlach*, pol. *wloch*, rus. *volokh* etc., cu referire la români⁷⁵. Printre cei cărora germanicii danubieni, apoi slavii, le-au aplicat exonimul în discuție (probabil încă din acele secole, V-VII) s-au aflat desigur și „străromânii” pe care Pușcariu i-a etichetat ca „români apuseni”⁷⁶. Iar aceștia trebuie să fi coabitat vreme îndelungată nu doar cu germanici danubieni, ci și cu vorbitori de proto-albaneză, sau „limbă străveche albaneză”, cum o denumea Pușcariu⁷⁷.

Nu putem decât să regretăm că, în comparație cu bogăția de surse privitoare la goți, la longobarzi, sau la franci, care și-au avut, de timpuriu, istorici proprii de limbă latină (precum Iordanes, Paulus Diaconus, respectiv Gregorius din Tours), mult mai puține date s-au păstrat despre gepizi și despre cutumele lor. Potrivit lui Pohl: „Gepizii au fost [...] mai întâi menționați într-un panegiric de la sfârșitul secolului III; pe lângă asta, gepizii nu s-au bucurat de atenția autorilor contemporani înainte de faza finală a domniei lui Attila. Eventual erau luați în seamă doar ca adversari ai altor popoare barbare, precum goții, burgunzii și longobarzii. Autorii de scrieri istorice din secolul VI i-au prezentat pe gepizi ca înrudiți cu goții”⁷⁸. Însă gepizii n-au fost trecuți cu vederea doar de autori din vechime, ci și de istorici actuali. De exemplu, în volumul său privitor chiar la *Völkerwanderung*, Rosen (2006) nu-i include pe gepizi nici măcar în index, ei fiind menționați în textul volumului într-o singură propoziție (care sună a *Getica* lui Iordanes). Respectiva propoziție se referă la o etapă din deplasarea lui Theoderic, cu ostrogoții săi („integrați”), spre Italia: „În ținutul gepizilor – ale căror zăvoare le-a sfârșit – a rămas peste iarnă, iar în august 489 a izbit în linia de apărare a lui Odoaker, la Isonzo”⁷⁹. De observat este că, la momentul respectiv (la peste trei decenii după căderea hunilor), *Gepidia* nu era un simplu „ținut” (*Gebiet*), ci o politică destul de cuprinzătoare și de bine rânduită⁸⁰. După „străpungerea” ostrogotică, gepizii și-au revenit destul de repede, iar regatul lor s-a prăbușit abia în a doua jumătate a secolului următor, sub atacurile conjugate ale longobarzilor și avarilor („mobilizați” și de diplomația constantinopolitană).

⁷⁴ IVĂNESCU 1980: 177.

⁷⁵ Cf. BRÜCKNER 1970, s.v. *wloch*; cf. și VASMER 1986, s.v. *volókh*.

⁷⁶ PUȘCARIU 1976: 254.

⁷⁷ PUȘCARIU 1976: 267. La aceeași pagină, după ce trece în revistă principalele teorii privitoare la elementele comune limbilor albaneză și română, Pușcariu trage următoarea concluzie: „Albanezismele noastre și coincidențele lingvistice cu albanezii dovedesc un singur lucru, mai presus de orice îndoială, și anume că strămoși de-ai noștri au locuit împreună cu strămoși de-ai albanezilor actuali”.

⁷⁸ POHL 2005: 120 (trad. A.P.).

⁷⁹ ROSEN 2006: 81 (trad. A.P.). Și în alte lucrări din ultimele 5-6 decenii sunt de observat treceri cu vederea a importanței gepizilor. De exemplu, într-un volum privitor la descoperirile arheologice considerate „gepide”, al lui CSALLÁNY (1961), este luată în considerație, încă din subtitlu, doar perioada post-hunică, adică 454-568 (stadiul anterior, 420-454, fiind etichetat ca „sarmatic-hunic”). De asemenea, într-un articol-capitol privitor la „Banatul vestic în perioada Marilor Migrații”, semnat de IVANIŠEVIĆ și BUGARSKI (2008), se menționează (p. 44) rolul principal al gepizilor în cadrul coaliției anti-hunice din 454, dar accentul rămâne pe prezența sarmaților în zonă; iar la p. 42 se face și următoarea observație: „În unele articole, însăși prezența germanilor [= germanicilor] în Banat și Bačka a fost contestată pe larg” [?].

⁸⁰ Consider că și pentru politica denumită *Gepidia* sunt valabile următoarele observații ale lui KAZANSKI (2009: 145) privitoare la „regatele barbare”: « Les royaumes de ce type, gouvernés par une aristocratie militarisée, se forment durant le deuxième tiers du Ve s. à peu près partout en Europe barbare [...]. Dans un « royaume barbare », le pouvoir s'appuie sur le droit coutumier et le charisme du chef. [...]. Notamment, l'entourage du roi, ses antrustions, souvent d'origine étrangère, [...] occupe une place de plus en plus importante pour, finalement, remplacer l'ancienne aristocratie tribale ».

După cum reiese și din cele menționate mai sus, deși a fost consemnată de timpuriu apropiata înrudirea dintre goți și gepizi, nu se știe prea multe lucruri concrete despre limba celor din urmă⁸¹, adică tocmai despre limba germanicilor danubieni care au avut cel mai îndelungat și mai semnificativ contact cu strămoșii românilor, mai ales în secolele IV-VI, în fruntariile politiei desemnate ca *Gepidia*⁸². La contactul respectiv s-a referit pe larg C. Diclescu, în volumul *Die Gepiden*, publicat în Germania (1922), volum în care sunt prezentate fazele migrației primului val de gepizi (conduși de regele Fastida), din ținuturile originare dintre Vistula de Jos și Oder (zona cunoscută ulterior ca Prusia Occidentală), către zona carpatică din nordul Daciei Romane, în anii 248-249⁸³. După retragerea aureliană, gepizii au căutat să coboare pe Tisa, dar și în Dacia, unde au întâmpinat însă rezistență din partea vizigoților pătrunși peste Carpați dinspre Moldova (ca purtători ai culturii polietnice Sântana de Mureș). Tot Diclescu a dat amănunte (mai ales pe baza unor date arheologice) cu privire la un al doilea val gepid, care (pe la anul 275) s-a deplasat de la Vistula de Jos către Nipru⁸⁴, stabilindu-se în zona viitorului Kiev (în vecinătatea ostrogoților), de unde au fost însă nevoiți să se refugieze (după 375) la rudele lor din nord-vestul Daciei, sub impactul hunilor și ai supușilor ostrogoți ai acestora⁸⁵. Ce a urmat a fost jugul impus de către huni gepizilor, ca și altor germanici danubieni (418-454), până la eliberarea înfăptuită (după moartea lui Attila) sub conducerea regelui gepid Ardaric⁸⁶.

În prezentarea datelor de mai sus, Diclescu a folosit nu doar surse literare (din care a redat nenumărate pasaje în original), ci și indiciile arheologice existente la vremea sa (cu privire la stabilirea diverselor grupări tribale goto-gepide în spațiul carpato-danubian). Însă viziunea sa asupra importanței gepizilor în etnogeneza românească a avut neșansa de a fi tratată cu sarcasm de către Iorga (ca autoritatea istorică a momentului)⁸⁷ și cu destulă rețineră de către filologii timpului său⁸⁸. Mai recent însă, în special luându-se în considerație tot mai numeroaselor descoperiri arheologice care dovedesc

⁸¹ Chiar dacă DICULESCU (1922) și GAMILLSCHIEG (1935) au dat exemple de cuvinte vechi germanice etichetate de ei ca „gepide” (dintre care unele arată a fi intrat în româna cea mai timpurie), este de observat că acele cuvinte nu au fost consemnate ca atare în vreun document, ci au fost reconstruite, prin comparație cu alte idiomiuri vechi germanice. Printre altele, în anexa 4 a dicționarului gotic al lui KÖBLER (1989) apare o listă de 10 cuvinte prezentate ca *gepidisch*, toate fiind însă marcate cu asterisc (ca indicator pentru „neatestat ca atare”). Niciunul dintre acele cuvinte nu prezintă interes direct pentru demonstrația de față, dar toate pot fi analizate credibil ca baze ale unor preluări în limba română (**brustilo* > *brusture*, **stingils* > *stinghie*, **targa* > *targă* etc.).

⁸² Cf. Iordanes, *Getica*, XII, 74: „Gotia aceasta, pe care cei vechi o numeau Dacia, dar căreia acum [...] i se zice Gepidia...” (*Haec Gotia, quam Daciam appellaverunt maiores, quae nunc [...] Gepidia dicitur...*).

⁸³ DICULESCU 1922: 25-26.

⁸⁴ Într-un volum mai recent, KOKOWSKI *et al.* 1995: 102, se vorbește despre o posibilă coborâre spre sud a gepizilor (fără precizarea „valului”), în urma goților, dar nu pe Nipru, ci pe Nistru. Ca dovadă arheologică, la pagina următoare a respectivului volum (fig. 65) este prezentat „mormântul princiar gepid” de la Rudka (Volhynia).

⁸⁵ DICULESCU 1922: 48.

⁸⁶ De observat ar fi aici că Iordanes, deși nu prea avea motive să-l laude pe gepizi (el fiind mândru de strămoșii săi ostrogoți – cf. *Getica*, LI, 266), nu a putut să nu remarce cât de importantă era – încă de pe vremea dominației hunice – „nenumărata oștire” a gepizilor, peste care „era rege preamăritul Ardaric” (XXXVIII, 199).

⁸⁷ Într-un articol-capitol anterior (PORUCIUC 2011: 265), m-am referit mai pe larg la contextul în care Iorga a respins cu asprime viziunea lui Diclescu asupra gepizilor (cf. IORGA 1985: 51), viziune care era contrară celei general acceptate la noi, potrivit căreia gepizii au controlat doar zone din sudul Dunării (vezi și nota următoare). Iorga se raliase și la o altă opinie tradițională (nejustificată), potrivit căreia „nu sint deloc cuvinte gote în românește” (cf. IORGA 1985: 54).

⁸⁸ Diclescu i-a criticat, cu argumente istorice solide, pe unii înaintași de frunte (Hasdeu, Xenopol și Iorga fiind citați, în privința respectivă, în DICULESCU 1922: 71), care impuseseră ideea că gepizii au fost temporar dominanți doar la sud de Dunăre. Însă, Diclescu a riscat în a propune un număr foarte mare de cuvinte românești care, după el, ar fi provenit din gepidă („cel puțin 300” – cf. DICULESCU 1922: 185), fără a oferi însă suficiente argumente etimologice care să susțină respectiva ipoteză. Drept urmare, chiar alt învățat clujean, filologul G. Giuglea, care și-a exprimat, într-o notă de subsol, aprecierea pentru convingerea lui Diclescu potrivit căreia „trebuie să admitem în limba română urme vechi germanice”, dar s-a simțit obligat să adauge următorul comentariu: „C.D., care era mai mult istoric și arheolog, nu putea aplica cu strictete normele limbii române, pentru relevarea elementelor v. germ. [= vechi germanice]” (GIUGLEA 1988: 122, nota 1). Cu toate acestea, nu doar Giuglea, ci și alți filologi de seamă au valorificat (uneori cu argumente suplimentare) unele dintre propunerile etimologice ale lui Diclescu privitoare la vechi germanisme păstrate în limba română (cf. GAMILLSCHIEG 1935: 255, PUȘCARIU 1976: 270, MIHĂESCU 1993: 322). De menționat aici ar mai fi și că A. Philippide, în al doilea volum al operei sale capitale (*Originea românilor*, 1927), face consistente observații la părerea lui Diclescu. Însă, deoarece respectivele păreri nu ar fi oferit sprijin pentru viziunea proprie a savantului ieșean (care considera că românii au migrat din sudul Dunării abia începând din sec. VII), Philippide a preferat să considere că „românii au putut căpăta elementele vechi germane [= germanice] de nuanță gepidă din limba lor de la goții din dreapta Dunării, cu care au fost în așa îndelungate raporturi [...] și a căror limbă era asemănătoare cu cea a gepizilor” (PHILIPPIDE 2014: 268).

prezența gepizilor în Transilvania (în regiuni care aparținuseră de Dacia Traiană)⁸⁹, viziunea lui Diclescu s-a cerut reconsiderată. Se vede acest lucru și dintr-un destul de recent articol-capitol semnat de Dumitrașcu și Sfrengeu⁹⁰, din care voi reda (cu sublinierile autorilor respectivi și cu o paranteză pătrată adăugată) un pasaj referitor la perioada de după lupta de la Nedao (454), care a marcat înfrângerea hunilor de către unii dintre foștii lor supuși:

Lupta de la Nedao a avut însă [pe lângă adoptarea creștinismului de rit arian de către o mare parte a germanicilor danubieni] și alte două consecințe pentru destinul nord-vestului Daciei în secolele V-VI (454-567). Învingându-i pe huni și concomitent ocupând toată Dacia („totius Daciae fines”), gepizii au cerut de la Imperiul roman pace și daruri anuale („nisi pacem et annua sollemnia”). Au instaurat în Dacia, pentru o vreme, ceea ce putem numi „pax gepidica”. După victorie, sub „pax gepidica” a avut loc răspândirea culturii germanice (= gepide) de tip Nova Huta-Igolomia în „țara hunilor” și, insular și sporadic, în „toată Dacia”. Firește că această stăpânire, mai mult nominală, a putut favoriza revigorarea vieții economico-sociale a comunităților autohtone daco-romane „gripate” de șocul hunic și de stăpânirea „cazonă” ostrogotă, exercitată în numele stăpânului asiatic.⁹¹

Chiar și cei înclinați să pună la îndoială unele dintre părerile exprimate mai sus⁹² nu ar putea nega că încheierea unei formațiuni statale gepide (creștine) – cu rege, cu episcop și cu monedă proprie⁹³ – a făcut ca, după „șocul hunic”, să se instaureze o viață mai pașnică în teritoriile controlate de gepizi⁹⁴. În această privință, merită citată și fraza de încheiere a aceluiași articol de Dumitrașcu și Sfrengeu (tot cu sublinierile autorilor):

Nu a fost cu totul infructuoasă încercarea lui C. C. Diclescu de a înfățișa contribuția gepizilor germanici la conturarea anumitor aspecte ale civilizației daco-romane, mai ales în spațiul occidental al existenței lor în Dacia, acum o parte a României premedievale de la Carpați și de pe cursul mijlociu și de jos al Dunării.⁹⁵

O neașteptată evocare laudativă a contribuției lui Diclescu la istoria gepizilor a venit (în 2009) din exterior, anume din partea lui Alexander Sarantis (bizantinolog și specialist în antichitatea târzie). Acesta face, în cunoștință de cauză, următoarea afirmație: „Volumul *Die Gepiden* al lui Constantin Diclescu și un articol din 1980 al lui Walter Pohl [...] sunt principalele două lucrări privitoare la gepizi care au apelat consistent la dovezile literare”⁹⁶. În continuare însă, tot Sarantis îi reproșează lui Pohl că a insistat pe o idee potrivit căreia „societatea agricolă pasivă” a gepizilor a făcut ca ei să fie „sortiți eșecului”⁹⁷, ceea ce ar contrazice unele dovezi din perioada iustiniană, după cum afirmă Sarantis în partea concluzivă a articolului său:

⁸⁹ Vezi lucrări precum cele publicate recent de autori precum FABIAN, HARHOIU, LUCA, NEMETI, OPREANU, PINTER, PURECE, RUSTOIU, ȚIPLIC, incluși în lista bibliografică a acestei lucrări.

⁹⁰ Este vorba de DUMITRAȘCU, SFRENGEU 2006. Pe cei doi autori i-am citat deja într-un articol anterior (PORUCIUC 2017: 305-306), în care am demonstrat că bogata familie lexicală reprezentată de rom. *ban-Banat-bană-bănat-băni-bănu-bântui* are o bază veche germanică, foarte probabil gepidă.

⁹¹ DUMITRAȘCU, SFRENGEU 2006: 212.

⁹² Voi menționa aici că, în teza sa de doctorat, VIEIRA PINTO (2016: 192) și-a exprimat îndoiala cu privire la prăbușirea dominației hunilor (după moartea lui Attila) ca rezultat al unei singure bătălii, cea de la Nedao (după IORDANES, *Getica*, I, L, 260). Autorul respectiv a considerat că, de fapt, Iordanes a „omogenizat” o întreagă serie de confruntări în una singură.

⁹³ La un *Ardaricianus* de aur (emis în timpul domniei lui Ardaric) m-am referit într-un articol anterior (PORUCIUC 2017: 297). Aici voi adăuga că, la monetăria din Sirmium, capitala (intermitentă) a regatului gepid, s-a emis și monedă de argint, după cum se arată într-un recent articol al lui DEMO (2018).

⁹⁴ O opinie particulară, cu privire la momentul istoric în discuție, este exprimată de I. ZSIMONYI (2014: 274, trad. A.P.): „Imperiul hunic a căzut după moartea lui Attila, iar popoarele germane [= germanice] din Bazinul Carpatic au preluat tradițiile militare și, în unele privințe, pe cele politice ale hunilor”.

⁹⁵ DUMITRAȘCU, SFRENGEU 2006: 214.

⁹⁶ SARANTIS 2009: 17.

⁹⁷ În volumul său din 2005, POHL face observația că, dintre „regatele barbare” încheiate la Dunărea Mijlocie, cel al gepizilor a supraviețuit cel mai îndelung, până în 567 (p. 120); la pagina următoare Pohl reia însă ideea „țărăniei” gepizilor: „Așa cum dovedesc și descoperirile arheologice, [gepizii] erau cu precădere țărani (*Bauern*) și au locuit – atât sub stăpânirea hunilor, cât și după aceea – pe Tisa și în Transilvania”. În pasajul respectiv, Pohl s-a bazat (după cum indică o notă de subsol) pe date dintr-o lucrare a lui I. Bóna (1976). S-ar părea că lui Pohl nu i-au fost cunoscute și părerile lui Diclescu despre gepizi, după cum ar sugera absența numelui savantului român din bibliografia volumului din 2005.

[...] la mijlocul perioadei iustiniene gepizii se arătau a fi gruparea cea mai capabilă să unifice fragmentata lume barbară și să constituie o putere barbară majoră la nord de Dunăre [...]; ei posedau o puternică identitate etnică, care era definită și întruchipată de către o clasă conducătoare mai substanțială decât a arătat Pohl. Acea clasă trebuie să fi fost la fel de importantă ca baza agricolă pentru prezența lor în Dacia Traiană, pe o perioadă de peste un secol, și în Panonia, între 473 și 504, apoi între 563 și 567. Faptul că gepizii nu au reușit [...] să stabilească o entitate politică în provinciile ale Imperiului nu înseamnă că ei trebuie priviți ca o grupare slabă și pasivă [...] ⁹⁸.

Mai recent (2014), o foarte interesantă teză de doctorat, privitoare la importanța istorică a gepizilor, a fost susținută de către Attila Kiss la Universitatea din Szeged. Pornind de la părerile unor înaintași cu renume (precum Wolfram, Pohl, Csallány și Bóna), Kiss și-a formulat o opinie proprie asupra regatului gepid, mai ales printr-o desprindere critică de viziunea lui Bóna, conform căreia societatea gepidă, cu statut „semi-feudal”, avea ca aspecte specifice „o slabă putere regală” și „o pătură războinică lipsită de vigoare”; la aceeași pagină Kiss afirmă însă că, dimpotrivă, sursele istorice și descoperirile arheologice ne înfățișează *Gepidia* ca pe „un regat puternic, în expansiune” ⁹⁹. Tot acolo, Kiss se referă și la surse istorice care au menționat supraviețuirea unor așezări gepide, cu tradiții proprii, în perioada de început a secolului VII, sub dominația avară.

Că gepizii nu se ocupau doar cu agricultura indică și Madgearu (2001), care demonstrează, inclusiv printr-o hartă sugestivă, că gepizii controlau și extragerea și exportul de sare. Reiese acest lucru și din faptul că mai multe dintre cimitirele gepide din Transilvania (Unirea, Noșlac, Ocnița, Archiud etc.) erau plasate în apropierea ocnelor de sare. Cu privire la durata controlului gepid asupra zonei în discuție inclusiv în perioada de început a dominației avară, este de reținut următorul enunț din articolul respectiv: „Ar trebui să observăm că avarii nu au cucerit această zonă de la început. Gepizii transilvani au fost stăpânii anteriori ai ocnelor de sare, de la sfârșitul secolului V. Chiar și după ce au fost învinși de avari în 567, ei au păstrat controlul până în anul 630” ¹⁰⁰.

Pentru interesele studiului de față, trebuie să avem în vedere că perioada care i-a preocupat atât pe Diculescu, cât și pe susmenționații cercetători care l-au evocat recent (după aproape un secol!) a fost chiar perioada în care cutumele germanice, cu adaosuri „transculturale” din categoria *imitatio imperii*, au ajuns să fie impuse atât unor strămoși ai românilor, cât și celor ai albanezilor (aceștia din urmă fiind probabili descendenți ai unei populații iliro-panonice ne-romanizate, sau romanizate incomplet) ¹⁰¹. Voi aminti la acest punct că, sub regimul comunist (de la noi, dar și din țările vecine) s-au dat „dispoziții” în vederea negării sau măcar diminuirii importanței factorului vechi germanic în contextul sud-est european al primei părți a mileniului I. La respectivele alunecări ideologice s-a referit Țiplic, în următorul pasaj (cu sublinierile autorului respectiv): „Cercetarea necropolelor Sîntana de Mureș a trebuit să plătească [...] tribut continuității [românilor la nord de Dunăre] așa cum a fost ea postulată de foruri politice încă din anii ‘50 ai secolului XX, fiind aplicată o metodologie care a avut ca finalitate *demonstrarea* (*sic!*) numărului extrem de mic de germanici din Transilvania în comparație cu cel al populației romanice” ¹⁰². Se poate însă face aici observația că, de fapt, germanicii danubieni chiar nu au dominat (și) demografic vreuna din zonele pe care le-au controlat temporar în sud-estul Europei. Acel control „nominal” (care implica și impunerea unui sistem tributual, prin intermediul unor „rezidenți” proprii, sprijiniți militar) a fost posibil doar datorită capacităților organizatorice ale respectivilor germanici, ca elită dirigență. Pentru comparație, se mai poate adăuga că nici longobarzii, nici francii n-au ajuns să fie majoritari demografic pe parcursul perioadei în care au controlat Italia nordică, respectiv Franța, înainte de a fi asimilați total de populația romană tributară (dar majoritară).

⁹⁸ SARANTIS 2009: 39 (trad. A.P.).

⁹⁹ KISS 2014: 7 (trad. A.P.).

¹⁰⁰ MADGEARU 2001: 272 (trad. A.P.). În formularea aceluiași pasaj, Madgearu a ținut cont și de opinii exprimate de Horedt și de Pohl.

¹⁰¹ La acest punct sunt de luat în seamă și observațiile lui PHILIPPIDE (ed. 2014: 485-486) privitoare la o anumită „lacună” în zona dalmato-panonică în care s-ar fi încheiat unitatea identitară a albanezilor (ca populație autohtonă a cărei limbă a fost puternic influențată de latină, dar nu a devenit o limbă romanică): „A fost foarte deasă populația și foarte intensă cultura romană de la Vrbas spre apus și în basenul râului Drina, dar la mijloc a fost o lacună. [...] Și această lacună din Dalmația se continua la nord în cele două Panonii, unde teritoriul dintre lacul Pelso (Balaton) la nord, Siscia (Sissek) la vest, râul Sava la sud și o linie verticală care trece aproximativ prin Stuhlweissenburg și Fünfkirchen până la Sava, la est, era aproape pustiu, cel puțin pustiu din punct de vedere al culturii romane. Acest lucru îl probează puținătatea ori lipsa totală a inscripțiilor [în limba latină]”.

¹⁰² ȚIPLIC 2005: 40.

După cum vom vedea mai jos, de asemenea comparații avem nevoie mai ales în discuții privitoare la gepizi, ca popor germanic foarte „tăcut”, din punct de vedere documentar. Iar în ce privește asimilarea – ca explicație a „dispariției din istorie” nu doar a germanicilor danubieni deplasați (în cea mai mare parte) spre vest, ci și a celor rămași în sud-vestul Europei – îl voi cita pe Gamillscheg, care, referindu-se la perioada finală a dominației avar (începutul secolului IX), face următoarele afirmații: „Pentru vremea aceea nu se mai poate vorbi de gepizi. Ei s-au contopit cu romanicii într-un singur popor, *valahii*”¹⁰³. Același savant reia ideea, atunci când se referă (pe linia lui Diclescu) la cuvinte vechi germanice preluate de proto-români de la gepizi: „Celelalte cuvinte prezentate [în cap. V al volumului respectiv al lui Gamillscheg] provin foarte probabil din limba gepizilor, care s-au contopit cu străromânii [*Urrumänen*] pe parcursul secolelor VI și VII”¹⁰⁴.

Pentru rolul lor politico-militar major tocmai pe parcursul perioadei de încheiere a identității românești în Europa central-sud-estică, gepizii se prezintă ca cel mai probabil factor care a putut să pună în circulație un germanism de tip *buvari* (sau chiar **bojari*)¹⁰⁵, care a suferit apoi o semnificativă alunecare semantică, de la „șaran-oștean” la „comite-rezident” (responsabil cu strângerea birului datorat unei autorități centrale). Nu e obligatoriu ca un asemenea termen germanic să fi fost creat chiar de gepizi. El putea să fi apărut mai întâi într-un idiom al unor germanici (precum quazii, sau burii, sau vandalii), care s-au impus înaintea venirii goților și gepizilor în zona avută în vedere aici. Însă abia în condițiile existenței unei politii militarizate precum *Gepidia* a putut lua ființă un *officium* care avea să fie mult mai târziu consemnat ca *bojeronatus*¹⁰⁶ în documente scrise în medio-latină. Era vorba de o poziție socială la apariția căreia au contribuit cutumele germanice (cele privitoare la rolul șoltuzilor tribali), ca și mecanismelor instituției romane cunoscute ca *hospitalitas* și procedurile de strângere a dărilor în folosul hunilor și, ulterior, al avarilor. „Proto-boierii” germanici de la începuturi (sec. V-VI), de pe Tisa, ca și din Transilvania (unde, a nu se uita, s-au păstrat nenumărate nume de familie precum *Boer*, *Boier* și *Boieriu*)¹⁰⁷, trebuie să fi fost asimilați de populația locală înainte ca slavii secolelor VII-VIII să introducă noi titluri, precum *cneaz* (el însuși un germanism), alături de *voievod* și *posadnic*.

COMPARAȚII ȘI DEDUCȚII

Chiar dacă nu avem decât minime informații despre cum funcționau comunitățile din *Gepidia*, putem face apel, pentru comparație, la datele destul de bogate privitoare la *Gothia*, cunoscută și ca *Gutthiuda*, cea controlată de vizigoții tervingi stabiliți la est de Carpați (de unde au pătruns și în Transilvania, în zona Sântana de Mureș propriu-zisă). Iată cum reconstruiește Wolfram situația din politia *Gutthiuda* a perioadei pre-hunice (sec. IV):

*Chiar și după momentul eliminării carpilor trebuie să ținem cont de existența unor populații sarmato-dacice – sau, în orice caz, ne-tervinge – în Gutthiuda. Dacă îi alăturăm acelor populații și pe taifali, etnogeneza acestora din urmă ar trebui descrisă după cum urmează. Aculturația nu decurgea doar într-o singură direcție. Grupurile etnice încercau să imite oricare grup care se dovedea dominant în cadrul comunității lor polietnice.*¹⁰⁸

¹⁰³ GAMILLSCHEG 1935: 240 (trad. A.P.). O opinie cu totul opusă celei a lui Gamillscheg a fost exprimată mai recent de ZAROFF (1999: 2), care – urmând afirmații dintr-o lucrare (necunoscută mie) a lui R. Collins (1991) – a considerat că, după ce le-a fost distrus regatul, „gepizii au fost fie avarizați, fie slavizați” (trad. A.P.); asta în condițiile în care Zaroff, pe baza propriei bibliografii, nu face nici o referire la vreun rest de populație romanizată în cadrul khaganatului avar, care, potrivit aceluiași autor, cuprindea și teritoriul precum „Banat, Transilvania, Wallachia”.

¹⁰⁴ GAMILLSCHEG 1935: 259 (trad. A.P.).

¹⁰⁵ Alternanța *bu-/bo-* nu era neobișnuită în plan germanic, după cum dovedesc multe exemple ilustrative date mai sus.

¹⁰⁶ A se observa productivitatea altui sufix latin, anume *-at(us)*, care și el avea să fie consemnat (în medio-latină) în combinații cu teme în ultimă instanță germanice, precum în *banatus*, *keneziatus* și, nu în ultimul rând, *bojeronatus*.

¹⁰⁷ Revenind aici, foarte pe scurt, la argumentele statistic-onomastice expuse în partea I, voi menționa doar că, după cum dovedesc unele constatările personale (bazate în principal pe consultarea cărților de telefon din diverse județe), în jurul anului 2010 existau nu mai puțin de 125 de nume românești de familie din susmenționata serie *Boer-Boier-Boieriu* în doar trei județe transilvane, anume Cluj (42), Mureș (46) și Sibiu (37). De adăugat este și *Boér*, ca nume de familie purtat de maghiari cu indubitabile origini românești. Aceste solide dovezi onomastice demonstrează că, deși vechea boierie românească a supraviețuit mai îndelung în sudul Transilvaniei (mai ales în zona Făgăraș), ea a existat și în centrul și nordul Transilvaniei, unde s-a deteriorat însă mai devreme.

¹⁰⁸ WOLFRAM 1985: 92 (trad. A.P.).

Mai recent, Opreanu a reluat discuția (deschisă tot de Diclescu) cu privire la „mormântul princiar” al lui *Omahar*¹⁰⁹ de la Apahida și la „etnicul gepid al regilor germanici din nord-vestul Transilvaniei” (cu referire la a prima jumătate a secolului V). Poziția „regală” a personajului respectiv, ca și legăturile lui cu autorități din Imperiu sunt demonstrate de bogatul inventar al respectivului mormânt, care a fost comparat cu cel al unui contemporan vestic, francul Childeric (tatăl mult mai faimosului Chlodwig/Clovis).

Din informațiile oferite de sursele istorice, ca și din deducțiile bazate pe descoperiri arheologice, reiese că gepizii, ca și rudele lor apropiate, vizigoții, și-au păstrat mult din rusticitatea moștenită din stadiul proto-germanic, dar și capacitățile militare. Reiese, de asemenea, că mulți dintre gepizii care se trăgeau din elita tribală germanică – cea pe care Tacitus a desemnat-o ca *nobilitas* (vezi mai sus) – au devenit (ca și unii ostrogoți) birari în folosul hunilor, dar și în interes propriu. Iar după ce s-au eliberat de jugul hunic, respectivii gepizi „de neam” au devenit elită dirigență într-o politică cu siguranță polietică. Astfel foștii birari (germanici, dar și ne-germanici) au ajuns să reprezinte o pătură suspusă care, practic, a realizat trecerea de la un sistem tributar primitiv (bazat pe perceperea de dări „cu banița”, sau „cu găleata”) la unul care poate fi desemnat ca proto-feudal¹¹⁰. Foarte probabil, în *Gepidia* nu s-a ajuns la feudalism propriu-zis („manorial”, bazat pe proprietate funciară), așa cum s-a ajuns în teritoriile italiene controlate de longobarzi, sau în *Francia* merovingiană. La fel de probabil, poliția gepizilor își baza prosperitatea pe propria forță productivă, dar și pe perceperea dărilor în natură (mai ales de la non-gepizi) și pe vămuirea exercitată în puncte cheie de pe drumurile comerciale, precum cele care asigurau exportul sării din Transilvania¹¹¹.

Pentru discuția de față, mai ales impunerea (destul de bine documentată) a francilor ca elită dirigență în Galia romană merită toată atenția, în primul rând pentru că acolo s-a văzut cum dintre țărani-oșteni germanici s-a ridicat o aristocrație cu bază fiscal-funciară (care, repet, avea să fie asimilată de galo-romanicii autohtoni majoritari). Am în vedere faptul că istoricii au insistat asupra caracterului rustic al francilor care, într-o primă fază, au participat ca federați ai romanilor în bătălia din Câmpiile Catalaunice. Acei franci (salieni) au ajuns apoi, sub Chlodwig/Clovis, să-și traducă în latină cele mai importante dintre cutumele proprii, codificate în *Lex Salica*, socotită a reflecta „un orizont țărănesc” (*bäuerlich*), specific unei societăți cu caracter „relativ arhaic”¹¹². Indubitabil, adevărații făuritori ai regatului merovingian au fost țărani-oșteni desemnați prin denumirea latinizată ca *Francus*¹¹³, care a însemnat inițial „om liber”. Demnă de consemnat aici este și transplantarea lui *franc* în Anglia (după cucerirea normandă), unde, prin sec. XV, adjectivul respectiv a ajuns să însemne ‘mărinimos, generos’¹¹⁴, ceea ce ne poate aduce aminte de categoria mai-marilor ostrogoți desemnați ca *generosi*¹¹⁵ (în care caz ne putem gândi și la sensul de ‘generos’ al albanezului *bujar*, la care voi reveni mai jos). În *Gallia*, pe punctul de a deveni *Francia*, urmașii însoțitorilor lui Childeric (ca omolog al lui Omahar de la Apahida) au ajuns să reprezinte pătura suspusă, ei fiind „cei liberi” (și „scuțiți de dări”), spre deosebire de

¹⁰⁹ Sunt cu totul de acord cu OPREANU (2005: 11-12) că numele „regelui” din mormântul desemnat ca „Apahida I” trebuie citit ca OMAHAR (nu ca OMHARVS), având în vedere că în numele scris pe inelul (cu cruce) găsit în respectivul mormânt, M este de fapt o ligatură (M+A), iar secvența finală citită de cercetători anteriori ca VS (scrisă sub numele propriu-zis) nu reprezintă terminația latină -us, ci era de fapt o secvență VG, ca prescurtare a formulei *vir gloriosissimus*. În ce privește originea numelui respectiv, trebuie să-mi exprim, și aici, regretul că nu au fost luate în considerație și părerile lui Diclescu în articolul *Apahida* din RGA-I (1973: 365a-367a). În articolul respectiv, anume în partea lingvistică (semnată de H. Kuhn), *Omharus* este considerat a fi un nume obscur, posibil chiar ne-germanic. De fapt, DICULESCU (1922: 77-78) oferea o foarte plauzibilă interpretare etimologică a acestui nume, privit ca un compus bitematic (tipic germanic), cele două componente fiind explicabile prin trimitere la v.scand. *öm* ‘răsuneț’ și v.eng. *wōma* ‘tumulț’, respectiv la got. *harjis* ‘oaste’ și v.germ. *hari* ‘oaste’ (care reprezintă chiar primul component al susmenționatului **harja-tuga*). Astfel *Omahar* se dovedește a fi însemnat, în spiritul marțial specific antroponimiei vechi germanice, ceva de genul „Oaste-Tumulțuoasă”.

¹¹⁰ Am în vedere opiniile fundamentale exprimate de H. H. STAHL (1980) cu privire la tranziția de la un sistem tributar la unul proto-feudal.

¹¹¹ Cf. MADGEARU 2001 (vezi mai sus).

¹¹² Cf. POHL 2005: 181.

¹¹³ Etonimul în discuție trebuie să fi intrat în româna cea mai timpurie, având în vedere că a fost atestat la noi cu forma *frânc* (inclus în MDA-II), în care se vede schimbarea fonetic vizibilă și în *român* (de la *Romanus*). Așadar, „românii vestici” (la care se referea Pușcariu – vezi mai sus) trebuie să fi avut cunoștința despre franci încă din perioada expansiunii acestora către est, în detrimentul avarilor.

¹¹⁴ Cf. HOAD 1993, s.v. *frank*. Același dicționar etimologic îl include și pe eng. *franklin*, ca desemnare a unei categorii de mici proprietari de pământ (*landholders*) „liberi dar nu nobili prin naștere”; potrivit lui Hoad, respectiva desemnare provine dintr-un *francalanus* („anglo-latin”) consemnat în documente din secolul XIII.

¹¹⁵ Cf. WOLFRAM 1988: 102.

„populația galo-romană aservită”¹¹⁶. Cu privire la respectiva aservire, ne putem baza, în cazul francilor, nu doar pe arheologie și pe rare aluzii în scrieri referitoare la alții, ca în cazul gepizilor, ci pe documente juridice (în latină) precum susmenționata *Lex Salica*, în care, de exemplu, se face distincția între *possessores* (care, înainte de a ajunge să posede pământ, au beneficiat de *tributum*) și *Romani tributarii*¹¹⁷.

Dacă luăm în considerație raporturi existente în contextul socio-istoric reflectat în *Lex Salica*, ca și unele antecedente menționate încă de Tacitus (în final de secol I), cu privire la impunerea unor „birui” mai primitive, de către germanici pre-gotici pătrunși în zona carpatică¹¹⁸, ne putem gândi că raporturi asemănătoare puteau exista și între populația autohtonă și elita reprezentată de germanicii danubieni (*Donaugermanen*), fie în Dalmația controlată de ostrogoți, fie în Panonia controlată de longobarzi, sau în *Gepidia*. De asemenea, ne putem gândi că o stare de *Romani tributarii* din zona dunăreană (sec. V-VI) ar putea explica, cel mai bine, cum a ajuns etnonimul *rumân* să devină, în unele zone, sinonim cu *șerb*. A nu se uita, în această ordine de idei, că schimbările fonetice (specifice românei celei mai timpurii) le arată pe cele două cuvinte a fi moșteniri directe din latină: *rumân* din *Romanus* și *șerb* din *servus*¹¹⁹. De dorit – în condițiile impuse de penuria de documente privitoare la contextul istoric în discuție – ar fi să încercăm să deducem ai cui *servi* sau *tributarii*¹²⁰ puteau fi unii proto-români din perioada în care s-au produs acele schimbări fonetice foarte timpurii, adică tocmai pe parcursul tranziției de la antichitatea târzie la prima fază a evului mediu¹²¹. La acest punct al discuției de față, în care am pus un accent cu totul special pe corespondența terminologică româno-albaneză, trebuie menționat și faptul că lat. *servus* a stat și la baza unei familii lexicale albaneze, în care sunt cuprinse următoarele cuvinte (pe care le-am extras din dicționarul Duro, Hysa 1995): *shërbej* ‘a sluji, a servi’, *shërbetor* ‘servitor’, *shërbim* ‘slujbă, serviciu’, *shërbyes* ‘servitor, valet’. În tema *shërb-* a cuvintelor respective sunt vizibile două schimbări fonetice care corespund perfect celor care au marcat trecerea latinescului *servus* în rom. *șerb* (adică *s > ș* și *v > b*).

Deoarece, în acest context interdisciplinar, tocmai am invocat și argumente lingvistice, voi face aici observația că – spre deosebire de albaneză, care are atât verbul *buj*, cât și substantivul *bujar* – româna îl are pe *boier*, dar nu are și un verb de care să fie vizibil legat substantivul respectiv. Și în cazul situației din albaneză ar fi însă de demonstrat în ce măsură anumite argumente istorico-arheologice ar susține legătura, propusă aici, dintre vocabularul germanicilor danubieni și un verb precum alb. *buj*, ale cărui sensuri amintesc de ceea ce însemna „încartiruirea” prevăzută de acea *hospitalitas* din ultima fază a Imperiului Roman. De luat în considerație, în privința respectivă, sunt și datele din dicționarul Kostallari 1984 cu privire la alb. *buj*, al cărui sens de bază ar suna (în traducere) astfel: ‘a petrece undeva o noapte sau mai multe zile ca oaspete’¹²². Pentru același verb albanez, dicționarul semnat de Duro și Hysa (1995)¹²³ dau sensul tranzitiv ‘a găzdui (pe

¹¹⁶ Cf. PFEIFER 2004, s.v. *frank*. Este de menționat aici și evoluția semantică a adjectivului *franc* în terenul limbii vechi franceze, unde sensurile sale au evoluat dinspre « de condition libre, de naissance libre » spre « exempt de certains servitudes », iar de acolo spre sensul « qui s'exprime ouvertement, qui dit ce qu'il pense » (cf. BAUMGARTNER, MÉNARD 1996, s.v. *franc*).

¹¹⁷ Cf. POHL 2008: 241.

¹¹⁸ Am în vedere că, în sec. I, cu referire la conglomeratul etnic din zona carpatică nordică, Tacitus (*Germania*, 43) menționa că ne-germanici precum cotinii (de sorginte celtică) și osii (de sorginte panonică) „rabdă să deie tributuri: o parte din biruri le pun sarmații, altă parte quazii” (trad. T. Naum). Quazii erau germanici din ramura suebică. E de bănuț că birurile percepute de ei erau în natură, asemenea birului primitiv perceput – de la autohtoni de neam finic – de către vikingi norvegieni precum Ohthere, cel discutat în partea I a acestei lucrări (vezi PORUCIUC 2019A: 311-312). Sistemele tributare impuse ne-germanicilor, mai târziu, de către goți, gepizi și longobarzi, cu siguranță deveniseră mult mai sofisticate, prin „aduceri la zi” ale vechilor cutume germanice, dar, foarte probabil, și prin aplicarea unor rânduiești prevăzute de *hospitalitas* și de sistemul fiscal roman.

¹¹⁹ Schimbările fonetice respective s-au produs, foarte probabil, în secolele IV-V. Era și perioada în care *boiar(iu)* a intrat în proto-română, iar *buj* și *bujar* în proto-albaneză.

¹²⁰ Bineînțeles, nu trebuie să ne închipuim că toți romanii/romanicii danubieni din respectiva perioadă trebuie să fi fost șerbi ai unor elite unitare etnic. Semnificativă, în această privință, este o afirmație a lui KAZANSKI (2009: 247): « Le caractère mixte des groupes de la population danubienne, les plus actifs du point de vue militaire et politique n'est pas étonnant. À l'époque de la formation des royaumes romano-germaniques pratiquement partout en Europe continental les élites guerrières et dirigeantes se forment de personnes d'origine diverse, le matériel archéologique en est la preuve ».

¹²¹ Este de bănuț că o amintire a respectivilor proto-români – sau măcar a unora dintre ei – se regăsește chiar și în referirile la acei „români plugari” care încă rimează cu „boieri mari” în colindele românești pe care le-am discutat în partea I a acestei lucrări.

¹²² Cf. KOSTALLARI 1984, s.v. *buj*. În privința unui sens foarte vechi al noțiunii de „ospeție”, putem să ne aducem aminte chiar și de „acel oaspe” pomenit de Eminescu în *Scrisoarea III*, cu referire la invadatorul persan Darius. În plan etimologic, vezi complicata relație dintre lat. *hospes* și *hostis*, ambele legate de o sferă semantică complexă, care includea sensuri precum ‘oaspete’, ‘străin’, dar și ‘dușman’ (cf. ERNOUT, MEILLET 1985, s.v. *hospes*, respectiv *hostis*).

¹²³ Cf. DURO, HYSA 1995, s.v. *buj*.

cineva)’ – *to lodge (someone)*, ca și sensul intransitiv ‘a găsi găzduire’ – *to take lodging* (adică ‘a sta în gazdă’, într-o formulare curent-românească).

Se cuvine, de asemenea, să luăm în considerație și argumente care să demonstreze nu doar cum o denumire a unor țărani liberi germanici putea căpăta, în anumite circumstanțe, sensul de ‘boier’ (ca titlu propriu-zis), ci și cum, când și în ce condiții se putea transforma un derivat al unui verb care însemna ‘a găzdui’ (cu sens tranzitiv/intransitiv) într-un titlu de „rezident” care asigura controlul unei elite alogene asupra unui anumit teritoriu. Dacă am adus deja în discuție un asemenea fenomen, petrecut în contexte precum impunerea longobarzilor în Italia nordică și „încartuirea” francilor în Galia, mai este cel puțin încă o desfășurare de evenimente, puțin mai târzie (sec. IX), pe parcursul căreia (potrivit „cronicii primare” rusești), mai întâi, în 859, „varegii, venind de pe mare, au luat tribut de la ciuzi, și de la slavi, și de la meri, și de la vesi, și de la krivici”¹²⁴. Ulterior (în 862), acei *tributarii* i-au alungat pe varegi; dar după aceea s-a văzut că „nu era lege [...], și au început să lupte unii cu alții”. Drept care varegii („care își spuneau *rus*”) au fost invitați să revină peste mare și să facă rânduială¹²⁵. Și astfel „cnezii” varegilor (dintre care s-a remarcat mai întâi Rurik) au ajuns să implanteze războinici din propriile cete în poziții de „posadnici”, în puncte-cheie din teritoriile supuse. La respectivele evenimente m-am referit deja la începutul părții I, unde am analizat viziunea lui Leger – autorul traducerii în franceză a susmenționatei cronici primare – asupra începuturilor boieriei în Rusia kieveană¹²⁶. Am făcut, printre altele, observația că Leger a tradus în franceză unii termeni rusești care desemnau anumite ranguri sau dregătorii (zicând, de exemplu, peste tot, *prince*, pentru *knjaz*’), dar, în cazul altor asemenea termeni, el doar a „franțuzit” formele slave originale, precum vedem în *voievode* și în pluralele *boiars* și *posadniks* (acesta din urmă fiind folosit uneori de Leger și cu forma originală, *posadniki*). Dacă *voievode* reprezintă o evidentă calchiere după compusul proto-germanic **harja-tuga* ‘conducător de oaste’ (cf. germ. *Herzog*)¹²⁷, despre *posadniks*, ca și despre *boiars* mai sunt unele lucruri de spus în această parte concluzivă.

În bogatul index adăugat la traducerea sa, Leger l-a inclus pe *posadnik* (посадникъ), traducându-l ca « magistrat municipal, établi par le prince dans une ville ». Cum se căpăta „oficiul” de *posadnik* din partea unui cneaz vareg, vedem, de exemplu, într-un pasaj referitor la evenimente din anul 977: « Vladimir ayant appris à Novgorod que Iaropolk avait tué Oleg eut peur et s’enfuit au-delà de la mer. Iaropolk établi à Novgorod ses *posadniki* et régna seul en Russie »¹²⁸. Voi da pasajul și în versiune românească, după recenta traducere a Marinei Vraciu: „Când Vladimir de la Novgorod a auzit acestea, că Iaropolk l-a ucis pe Oleg, atunci s-a speriat și a fugit dincolo de mare. Iar Iaropolk și-a pus *posadnici* în Novgorod și au stăpânit aceia Pământul Rusc”¹²⁹. La pagina respectivă, traducătoarea adaugă și o notă de subsol, cu trimitere la o alta (de la p. 43), în care dă următoarea explicație etimologică pentru *posadnik*: „De la v.rus. *posadit*’, ‘a așeza, a instala’, de unde și denumirea funcției de *posadnik*, reprezentant al cneazului în teritoriu, guvernator.”¹³⁰ Voi adăuga că verbul *posadit*’ (la forma sa de infinitiv, cu terminația *-it*’, din proto-slav. *-iti*), se prezintă ca un derivat cu prefixul *po-* adăugat la rădăcina *sad*-¹³¹, care este vizibilă și în cuvinte românești de origine slavă, precum *sad*, *a sădi* și *răsad*. Așadar, în ce îi privește pe *posadnicii* timpurii menționați în cronică primară rusească, ei au fost prezentați, printr-o denumire transparentă în teren slav, ca rezidenți „implantați” în teritorii intrate sub controlul varegilor. (Nu ar fi o analogie forțată dacă ne-am imagina că, în secolele V-VI, regii gepizi își implantau și ei *gastaldi* în teritoriile controlabile, mai ales în preajma ocnelor de sare din fosta *Dacia Antiqua*.)

¹²⁴ Cf. VRACIU 2014: 38.

¹²⁵ Cf. VRACIU 2014: 39: „Le-au spus rusilor: ‘Pământul nostru este mare și bogat, însă nu este rânduială în el. Veniți să domniți și să ne stăpâniți’. Respectiva „invitație” și urmările ei pot fi comparate cu cele petrecute la mijlocul secolului V în Britania, potrivit datelor transmise de Venerabilul Beda: „În anul Domnului 449, [...] anglii sau saxonii au venit în Britania la chemarea regelui [briton] Vortigern [...] și li s-au dat pământuri [...], ca în schimb ei să apere țara; însă, de fapt, ei aveau de gând să și-o supună” (cf. BEDE, ed. 1968, cap. 15).

¹²⁶ Cf. PORUCIUC 2019A: 302-303.

¹²⁷ Țin cont, pe de o parte, de faptul că un mare lingvist, Meillet, a susținut probabilitatea unei asemenea calchieri (după cum menționează, destul de critic, VASMER 1986, s.v. *воєвода*), iar pe de altă parte vizez lipsa de credibilitate a unei mai recente încercări, a lui ZAROFF (1999: 7), de a imagina un model avar pentru slav. *voevoda*. După cum am mai menționat, acesta din urmă se prezintă ca un compus bitematic, care reproduce întocmai vechiul germanic **harja-tuga*. Cu privire la cele două componente, de origine proto-slavă, incluse în calculul *voe-voda*, vezi și DERKSEN 2008, s.v. **vojb* ‘oștean’ și **voditi* ‘a conduce’

¹²⁸ LEGER 1884: 64.

¹²⁹ VRACIU 2014: 99.

¹³⁰ A se vedea și verbul sârb-croat *posaditi* (*se*), dat în dicționarul JIVCOVICI 1994 cu următoarele sensuri: ‘a sădi, a planta, a pofți să se așeze (să ia loc), a instala, a se așeza, a lua loc’.

¹³¹ Vezi articolul privitor la proto-slav. **sadz* (‘plantă, grădină’) în dicționarul DERKSEN 2008.

Rom. *posadnic* (evident împrumutat din slavă) a fost consemnat mai întâi în sec. XVII, după cum se menționează în MDA-III, s.v. *posadnic*), sensul respectivului termen fiind, după același dicționar, 'slujbaş sau mic dregător, cu atribuții militare la un punct de vamă' (vizibilă fiind o restrângere de sferă semantică, în comparație cu cea a lui *posadnik* din cronică primară rusească). Trebuie menționat că, în același MDA-III, pe lângă *posadnic* apare o întregă familie lexicală (cu bază slavă), în cadrul căreia se remarcă *posadă*¹³², cu sensuri (medievale) precum următoarele: 'punct de vamă; casă de pază la marginea câmpului; trecătoare îngustă în munți; vamă plătită la posadă; loc întărit în mod natural, care servea ca punct de vamă; obligație a țăranilor dependenți de a face strajă în preajma trecătorilor din munți'¹³². Tot în MDA-III sunt incluse articole privitoare la *posad*, cu sensul 'impozit care se plătea pentru întreținerea garnizoanei unui oraș'¹³³, respectiv la *a posădi*, cu sensul 'a (se) așeza într-un loc pentru mult timp' și la derivatul *posădire* 'stabilire undeva pentru mai mult timp'. Asemenea sensuri seamănă izbitor cu cele de bază ale susmenționatei verbe germanice cu rădăcina *bo-/bu-* (care se vede și în germ. *bauen* și *Bauer*), dar și cu sensul de bază al verbului alb. *buj*.

Asemenea date (ca și altele, prezentate mai sus) conduc la concluzia că, în contactul lor îndelungat cu germanicii¹³⁴, slavii a preluat de la unii dintre acei germanici titluri și/sau instituții ca cele reprezentate de termeni precum deja discutatul *knjaz'* (de trimis la germ. *König*), sau *duma* (de trimis la eng. *doom*), sau *rada* (de trimis la germ. *Rat*)¹³⁵. Dacă într-o primă fază au fost preluați ca atare termeni precum aceștia (dintre care unii au suferit schimbări de formă sau/și de sens, în teren slav), într-o fază ulterioară, care implica și ajungerea la bilingvism (deci la o înțelegere reciprocă a limbilor vorbitorilor implicați în raportul slavo-germanic), s-a ajuns și la calchiere, deci, practic, la traducere în slavă a unor termeni germanici specifici. Aceasta a fost faza în care s-a tradus compusul germanic **harja-tuga* prin *voe-voda*. Iar în ce îl privește pe *posadnik*, este greu să ne pronunțăm dacă este vorba de un calc apărut în cadrul contactului varego-slav (adică în secolele IX-X), sau de unul mult mai vechi, din perioada celor mai timpurii contacte dintre slavi și germanici. Oricum ar fi, forma termenului *posadnik* (*po-sad-nik*), ca și sensurile sale (și chiar unele dintre sensurile arhaice ale termenilor din familia românescului *posadnic*, ca evident împrumutat din slavă), indică o traducere a unui termen de tipul susmenționatei *buwari* atestat în sec. IX în vechea germană de sus, cu sensurile inițiale 'locuitor, colonist, țăran'.

Un termen precum *buwari* (cu rădăcină germanică și cu sufix preluat din latină) a fost probabil folosit, la origini, de unii dintre germanicii rustici pentru desemnarea propriilor „consăteni”, cu statut de oameni liberi. Însă în situații în care anumiți germanici au ajuns să se impună ca elite dirigente în teritorii cu populații ne-germanice, care le-au devenit tributare (vezi mai sus cazul quazilor din sec. I, pe care Tacitus i-a prezentat ca „biruitori” în Carpații nordici), un termen de tipul *buwari* a putut să fie preluat (ca atare, sau în traducere) tocmai ca desemnare a membrilor respectivei elite alogene. Așa trebuie să ne imaginăm „implantarea”, în zona carpato-danubiană, a unui termen vechi germanic ce avea să devină *bujar* în proto-albaneză și *boiar* în proto-română, de unde termenul poate să fi ajuns și în proto-slavă (cu forma *bojar*), în perioada în care atât gepizii (încă neasimilați), cât și o parte dintre est-romani și cea mai mare parte a slavilor s-au aflat sub dominația avarilor (secolele VI-VII).

¹³² Ca sursă a rom. *posadă*¹, MDA-III indică „sărb. *posada*” (care are sensurile 'garnizoană, echipaj' – cf. JIVCOVICI 1994, s.v. *posada*); însă la fel de bine se putea face trimitere la pol. *posada*, pentru care se dau sensurile 'poziție, loc' (*Stellung, Stelle*) în dicționarul KAROLSKA 1999. De fapt, chiar bogăția lexico-semantică a respectivei familii de cuvinte românești (care le cuprinde nu doar pe *posad*, *posadă*, *posadnic*, *a posădi* și *posădire*, ci și pe *posadnică* 'țitoare, concubină' și *posădnice* 'concubinaj' – toate incluse în MDA-III) indică vechimea acelor cuvinte în terenul limbii române și, implicit, sugerează că ele se puteau număra printre cele mai timpurii împrumuturi din slavă.

¹³³ Vezi și dicționarul de arhaisme și regionalisme BULGĂR, CONSTANTINESCU-DOBRIDOR 2000, s.v. *posad* 'taxă pentru subzistența garnizoanelor din cetăți și orașe'.

¹³⁴ Nu mă refer doar la contactul goto-slav discutat, după cum am arătat mai sus, de către specialiști precum KAZANSKI (în plan arheologic) și SHEVELOV (în plan lingvistic), ci și la contacte mult mai timpurii (pre-gotice), precum cele între proto-slavi și purtători ai unor elemente culturale („latenizante”), venite, începând deja din sec. III î.Hr., chiar dinspre nucleul proto-germanic reprezentat de cultura Jastorf. Asemenea elemente au fost evidențiate în culturi arheologice precum Przeworsk, Poienești-Lucașeuca și Zarubineck (cf. PAČKOVA 2006; cf. și MUNTEANU 2013). Acele culturi aveau componente germanice reprezentate de grupări tribale istorice cunoscute ca „suebice”, precum bastarnii și vandalii.

¹³⁵ Cf. VASMER, I (1986), s.v. *дума*, respectiv III (1987), s.v. *pada*. Am ținut să le adaug (alături de *knjaz'*) și pe acestea două, deoarece ele au ajuns să desemneze în prezent parlamentul din Rusia, respectiv din Ucraina. În formele lor originare (proto-germanice) ele trebuie să fi desemnat adunări sau „sfaturi” tribale.

CONSIDERAȚII FINALE

Voi face mai întâi o comparație, care se dorește a fi mai mult decât o simplă figură de stil: Așa cum un obiect descoperit de arheologi – într-un anumit strat al unui sit – implică o anumită poziționare cronologică și trimite la un context cultural și socio-politic particular, tot așa un cuvânt dintr-o limbă oarecare poate deschide o fereastră spre un anumit stadiu din evoluția acelei limbi și, implicit, din istoria vorbitorilor ei.

În ce privește contextul implicat de un termen precum rom. *boier*, merită evidențiată continuitatea dintre „proto-boierii” timpuriu-medievali din Europa central-sud-estică și unii *hospites* germanici care nu doar au tulburat, ci au și restructurat Imperiul Roman în faza lui finală. Ar fi de luat în considerație aici datele referitoare la *hospitalitas*, ca instituție specifică trecerii de la antichitatea târzie la evul mediu timpuriu, așa cum au prezentat-o istorici recentți precum Wolfram, Pohl, Sarantis, Madgearu, Țiplic, Kiss, Steuer, Wozniak și alții, pe care i-am citat mai sus. Însă, așa cum indică exemplul longobarzilor care s-au impus în Italia (vezi mai sus), germanicii care au devenit dominanți în diverse zone ale Imperiului, nu s-au conformat doar unei anumite instituții romane, ci și cutumelor proprii, potrivit cărora erau desemnați „birari” care să perceapă dări de la comunități „biruite”¹³⁶, fie tot germanice, fie ne-germanice, sau polietnice. Pe scurt, argumentele de mai sus demonstrează că procesul prin care s-a ajuns la *boierul român medieval* a mers dinspre „cetaș” (= membru într-o *Gefolgschaft* condusă de o căpetenie războinică, după model germanic), spre „posadnic” (= rezident cu funcții de vameș, sau de birar, în cadrul unui sistem tributual). În final – adică în faza primelor consemnări documentare (o fază în care elita nu mai era de fapt „alogenă”, fiind deja asimilată) – s-a ajuns la *bojeronatus*, adică la acel *officium* care implica funcții de jurat, hotarnic și reprezentant al puterii centrale, beneficiile respectivului *officium* fiind de ordin fiscal (mai degrabă decât funciar).

Poate că Diculescu a exagerat în a compara (în cuvântul înainte la volumul său din 1922) contribuția gepizilor la mersul istoric al românilor cu cea a francilor la facerea Franței medievale. Dar învățatul clujean arată a fi avut o viziune apropiată de realitate în privința rolului jucat de germanici în tranziția de la tribal la tributual și de acolo la o formă de proto-feudalism specific spațiului carpato-danubian. La nivel terminologic, manifestarea particulară a unei astfel de tranziții a fost procesul prin care un termen de tipul celui vechi german *buwari*¹³⁷ – prin care se autodenumeau („la ei acasă”) țărani-oșteni germanici – a fost preluat de către unii *Romani tributarii*, aceștia folosindu-l pentru a desemna „oaspeți” germanici instalați în teritorii, în mare parte romanizate, precum cele care aparținuseră de *Pannonia* și de *Dacia Antiqua*. Ca și în cazul francilor, respectiva elită germanică avea să fie asimilată de autohtoni (după cum a observat Gamillscheg, cu referire la gepizi), nu fără a-și lăsa însă amprenta pe structurile socio-politice timpuriu-medievale din teritoriile respective.

Argumentele lingvistice (inclusiv cele onomastice), istorice, arheologice și etnografice aduse în discuție mai sus, în cele două părți ale acestui studiu, impun în primul rând ideea că trebuie să se renunțe la ideea unei origini în ultimă instanță „turanice” pentru rom. *boiar* (devenit apoi *boier*) și pentru cel mai evident corespondent al său, alb. *bujar*. De fapt, după cum am arătat mai sus, este vorba de corespondență între două familii lexicale, în care vedem combinații între o rădăcină de origine germanică și sufixe de origine latină: rom. *boier-boiereasă-boiereste-boierie-boier*, corespunzând perfect cu alb. *bujár-bujorëshë-bujarisht-bujarí-bujeró*. Respectiva corespondență reflectă contacte interetnice dintr-o perioadă care a precedat atât coborârea slavilor la Dunăre, cât și instalarea ulterioară a bolgarilor turcici la sud de Dunăre.

Deși procesul de formare a unității identitare românești s-a desfășurat într-o epocă „întunecată”, adică lipsită de documente proprii, în limba română s-au păstrat destul de multe elemente care reflectă cele mai importante trei stadii ale epocii respective, după cum vom vedea imediat mai jos.

În primul rând trebuie să avem în vedere că, în perioada de după retragerea aureliană, „în Dacia ruralizarea a fost totală, în sensul că aici au dispărut toate orașele romane”¹³⁸. Ruralizarea respectivă a însemnat nu doar creșterea

¹³⁶ Am folosit frecvent termeni din familia lexicală a lui *bir*, deoarece și în acest caz avem un caz de preluare a unui termen vechi germanic (nu maghiar, și nici turcic), după cum voi demonstra într-un studiu viitor.

¹³⁷ Litera *w* din *buwari* reprezenta o semivocală de legătură între rădăcina germanică *bu-/bo-* (terminată în vocală) și sufixul *-ari* (care începea cu vocală). În cuvinte germanice înrudite cu *buwari* putea apărea și o altă semivocală de legătură, transcrisă prin *i* sau prin *j*, precum în verbul v.eng. *buian* (ca variantă a lui *buan*) și în susmenționatul *bujen* (din germana de jos), în care apărea o semivocală de legătură între rădăcina *bu-* și terminația germanică de infinitiv (*-an*, respectiv *-en*). Putem face și o comparație cu ce se vede ca semivocală de legătură în rom. *boiar* și *boier* (spre deosebire de numele proprii scrise *Boer*, fără redare a vreunei semivocale de legătură).

¹³⁸ Cf. MADGEARU 2001: 36. A se vedea și EDROIU 2017: 116, unde, după cum indică nota 199 de la pagina respectivă, se face referire la opinii exprimate de P. P. Panaitescu (1964): „După încetarea stăpânirii Imperiului Roman în Dacia [...], populația daco-romană își continuă existența în cadrul obștilor țărănești, formă social-economică de existență a populației autohtone în perioada numită Prefeudală”.

importanței comunităților desemnate prin lat. *fossatus* (devenit *fsat*, apoi *sat* în română)¹³⁹, ci și revigorarea structurilor rurale devălmașe de sorginte pre-romană, închegate în jurul câte unei figuri de fondator legendar desemnat prin termenul autohton *moș* (care a stat la baza unor derivate fundamentale, precum *moșie*, *moștean* și *moștenire*)¹⁴⁰. Aceea a fost și faza în care au început să funcționeze atât autorități teritoriale cu titlurile de *domn* (< lat. *dominus*) și *jude* (< lat. *judex*), cât și remarcabila instituție desemnată în evul mediu românesc prin formula (cu componente exclusiv latine) *oamenii buni și bătrâni*, ultimul termen fiind un continuator al lat. *vet(e)ranus*.

Termeni precum cei de mai sus au rămas funcționali și în stadiul următor (secolele IV-VI), pe parcursul căruia germanicii au impus, în zona carpato-danubiană, titluri și instituții precum cele desemnate prin *ban*, *boier*, *fară*, *gospodar* și *hânsă* (cu derivatul *hânsar*)¹⁴¹, unele dintre acestea ajungând să aibă și statut de „balcanisme” printr-o serie de contacte și preluări lexicale de pe parcursul evului mediu timpuriu. În perioada respectivă prindea să se cristalizeze triunghiul romanico-germanico-slav, care avea să reprezinte fundamentul complicatelor procese etno- și glotogenetice, ca și socio-politice, din Europa central-sud-estică dinspre sfârșitul tranziției de la antichitatea târzie la evul mediu incipient¹⁴².

Slavii timpurii desemnați de greci ca *Sklavenoi*, în mare măsură „mobilizați” de avari (în secolele VI-VII), au avut multe tentative de a ajunge la Dunăre (dinspre nord-est, sau/și dinspre nord-vest), dar au reușit să treacă fluviul, în masă, abia după ce goții și longobarzii au dispărut de pe scena central-sud-est europeană, iar regatul gepid s-a prăbușit după repetatele lovituri primite de la longobarzi și avari, ca și de la Imperiul Roman de Răsărit (pe cale de a deveni Imperiu Bizantin, vorbitor de greacă). Dintre acei slavi timpurii, care aveau să fie denumiți *schei* în româna medievală, unii au trecut Dunărea și au slavizat o mare parte a teritoriilor sud-dunărene (majoritatea populației romanice de acolo fiind treptat asimilată de noii veniți); alții au rămas însă la nord de Dunăre unde au fost treptat asimilați de români¹⁴³. Pe parcursul perioadei de coabitare româno-slavă a intrat în română – pe lângă o masă întreagă de vocabular slav comun – un titlu neoaș slav, *staroste* (care reflectă o structură socială patriarhal-gentică), alături de termeni precum *cneaz/chinez* (provenit dintr-un vechi împrumut din germanică în slavă)¹⁴⁴, *voievod* și *posadnic* (ambele reprezentând calchieri slave după termeni germanici)¹⁴⁵. Pe cele trei din urmă, le-am înfățișat deja mai sus ca indicatori ai celor mai timpurii influențe germanice asupra structurilor sociale ale slavilor.

Evident, pentru nevoile lucrării de față, ne interesează în mod particular stadiul 2, pe parcursul căruia o serie de termeni privitori la titluri și instituții specifice germanicilor danubieni au pătruns în latina târzie și/sau în proto-română și

¹³⁹ Cf. PORUCIUC 2012, unde am demonstrat că rom. *sat* nu provine, cum s-a susținut mult timp, din termenul militar roman *fossatum*, referitor la așezări fortificate, ci dintr-un *fossatus*, derivat din lat. *fossa*, acesta din urmă desemnând brazda sacră prin care, conform tradiției romane, se marca teritoriul unei comunități nou-înființate. (Să ne amintim de legendara brazdă prin care Romulus a marcat întemeierea Romei.)

¹⁴⁰ Cf. PORUCIUC 2003.

¹⁴¹ Cu privire la originile germanice ale celor cinci termeni, vezi PORUCIUC 2017, 2019A, 2014, 2008A, respectiv 2019. De remarcat este structura identică arătată de *boier*, *gospodar* și *hânsar* (toate trei cu teme germanice la care s-a adăugat sufixul latinesc *-arius*, cel împrumutat deja în gotică – vezi mai sus).

¹⁴² Mult mai puțin a contat, pentru terminologia instituțională a zonei avute în vedere aici, prezența succesivă a hunilor, avarilor și bolgarilor turcici, care, ca reprezentanți ai nomadismului eurasiatic, aveau structuri sociale și mentalități foarte puțin compatibile cu cele agrar-sedentare ale reprezentanților susmenționatului triunghi central-sud-est european. Nu e de mirare că, în tradiția rusească, referirea la avari (*obri*) și la dispariția lor din istorie s-a formulat concis și radical: „Au pierit precum avarii” (vezi traducerea cronicii primare rusești, VRACIU 2014: 29).

¹⁴³ Pe lângă cele spuse de IVĂNESCU (1980: 377 – citat în partea I a acestei lucrări), cu privire la imposibilitatea ca slavii din primul val să fi fost „cuceritori” propriu-ziși, să vedem și o opinie externă, anume cea exprimată de profesorul (clasicist) american MacKendrick pe ultima pagină a bine-documentatului său volum despre „pietrele dacilor” (MACKENDRICK 1978: 164): „« Cuceritori slavi! » Formularea induce în eroare, fiindcă slavii nu i-au cucerit pe români, ci au fost absorbiți de aceștia. Dovadă: limba română, o insulă de latină într-o mare slavă”. Este vorba de o „absorbție” la care s-a referit și SHEVELOV (1964: 160, trad. A.P.): „Slava a fost absorbită de română în România, iar româna a fost absorbită de slavă în Bulgaria”.

¹⁴⁴ Faptul că în vechea slavă bisericească, bazată pe sud-slavă, a fost atestat *k'nědz'* cu sensul 'prinț' (din proto-germanicul **kuningaz* – cf. SCHMALSTIEG 1983:42), pe când în limbile slave centrale, anume polona, ceha și slovaca, s-au păstrat (până în zilele noastre) *ksiądz*, *kněz*, respectiv *knjaz*, toate cu sensul de 'preot' (vezi glosarele finale din CARLTON 1990), demonstrează că în cazurile din urmă se reflectă o preluare extrem de timpurie (din proto-germanică în proto-slavă), din perioada în care comunitățile germanice încă erau conduse de regi-preoți.

¹⁴⁵ Rom. *voievod* este un evident împrumut din slavă, unde, după cum am indicat mai sus, termenul se dovedea a fi un calc după compusul proto-germanic **harija-tuga* 'conducător de oaste' (sau, literal, 'de oaste conducător'); pe v.slav.bis. *posadnik* (preluat în română, ca *posadnic*) îl consider a fi tot un calc, după modelul unui termen germanic de genul *buwari*, sau chiar **bojari*, din perioada în care un asemenea termen desemna un „rezident” alogen cu îndatoriri de vameș sau birar.

în proto-albaneză. Este însă de urmărit și modul succesiv în care, pe parcursul celor trei stadii avea să se fixeze în română terminologie latină, germanică (sau germanică prin filieră slavă) și în final slavă („sclavenică”). Abia mai târziu avea să intre în română terminologie („de curte”) bizantină, prin filieră sud-slavă.

Cu toate dificultățile ridicate de obscuritatea veacurile avute în vedere mai sus, se poate considera că atât româna, cât și limbile popoarelor cu care strămoșii românilor de azi s-au aflat în contact nemijlocit pe parcursul respectivelor veacuri, oferă suficient material analizabil în vederea unor concluzii plauzibile. În primul rând, după cum am argumentat în mai multe puncte mai sus, se cuvin analizate critic opiniile etimologice exprimate, începând cu ultimele decenii ale secolului XIX, de diverși învățați, cu privire la rom. *boier* și la termeni corespondenți din limbile vecine. După cum am insistat mai sus, nu mai este de acceptat vechea idee a unei origini „turanice” pentru *boier* și pentru rudele sale lexicale. Forma originară, ca bază pentru toate acele cuvinte corespondente etimologic, trebuie să fi fost *bojar* (după cum a sugerat deja Berneker), cuvânt pe care l-am analizat ca format dintr-o temă veche germanică și un sufix de origine latină (*-arius*)¹⁴⁶; însă forma originară respectivă a fost ulterior „ecranată” de v.slav.bis. *bol'arin*”, o creație cărturărească¹⁴⁷.

După cum afirmam într-un studiu anterior¹⁴⁸, tot ce s-a întâmplat (etno- și glotogenetic), în sud-estul Europei, începând din bronzul timpuriu, a reflectat balanța dintre „forța de impunere” și „baza de absorbție”. În această privință, este de apreciat că – după uriașa influență romană, care a implicat și adoptarea limbii latine de către autohtoni – romanicii de la nord de Dunăre s-au dovedit a reprezenta, încă de la mijlocul mileniului I, o bază de absorbție capabilă să asimileze elite și etnii temporar dominante, precum cele reprezentate de germanicii danubieni. De la aceștia, proto-românii au preluat nu doar vocabular comun, ci și terminologie instituțională, precum cea reprezentată de termenul românesc *boier* și derivatele sale, care coincid frapant cu cele din familia termenului albanez *bujar*.

¹⁴⁶ Având în vedere că respectivul sufix latin se arăta a fi nu doar preluat, ci și productiv în gotica lui Wulfila (sec. IV), ar mai rămâne de răspuns la întrebarea dacă proto-româna și proto-albaneza le-au preluat (din germanică) pe *boiar* și pe *bujar* ca deja sufixate, sau dacă sufixarea s-a produs în terenul respectivelor limbi (una romanică, cealaltă puternic influențată de latină).

¹⁴⁷ În ce îl privește pe v.slav.bis. *bol'arin*”, după cum am argumentat în partea I a acestei lucrări, forma aceluia termen slavon arată două adaosuri, anume un sufix *-in* și un *l'* „parazitar”, prin care, după creștinarea bulgarilor din sec. IX, cei mai timpurii cărturari sud-slavi, cunoscători de greacă, au încercat să-l lege pe *bojar* (deja folosit în Europa central-sud-estică înainte de venirea slavilor) de proto-slavul *bol'bjb* ‘mai mare, mai bun’. (Astfel a fost creat un termen care să sugereze un sens asemănător cu cel al grecescului *aristos*.) Însă este evident că susmenționata corespondență dintre familiile lexicale bazate pe rom. *boiar*, respectiv pe alb. *bujar* (ambele familii conținând derivate cu, practic, aceleași sufixe de origine latină), reprezintă o perioadă care a precedat cu mult crearea aceluia v.slav.bis. *bol'arin*”. Acesta din urmă a intrat în uzul cărturăresc al slavilor sudici, de unde a ajuns și în slavona scrisă nu doar în țări de limbă slavă, ci și în țările române, fără a pătrunde însă și în româna colocvială, sau în onomastica românească.

¹⁴⁸ PORUCIUC 1992.

BIBLIOGRAFIE

- AHDEL 1973 *The American Heritage Dictionary of the English Language*, ed. Morris, W., American Heritage Publishing Co., New York.
- AMMIANUS 1982 Ammianus Marcellinus, *Istorie romană*, traducere, studiu introductiv, note, indice de Popescu, D., Întreprinderea Poligrafică, Cluj.
- ARMBRUSTER 1980 Armbruster, A., *Dacoromano-saxonica*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București.
- BABINSKAS 2018 Babinskas, N., *Some aspects of the medieval origins of Europe's special path according to Michael Mitterauer. A comparison of the cases of the early principality of Moldavia and the Grand Duchy of Lithuania*, in: Bilavski, G., Aparaschivei, D. (eds.), *Studia mediaevalia Europaea et orientalia. Miscellanea in honorem professoris emeriti Victor Spinei oblata*, Ed. Academiei Române, București, 421-438.
- BAUMGARTNER, MÉNARD 1996 Baumgartner, E., Ménard, Ph., *Dictionnaire étymologique et historique de la langue française*, Le Livre de Poche, Paris.
- BENNETT 1980 Bennett, W. H., *An Introduction to the Gothic Language*, MLLA, New York.
- BERNEKER 1908-1913 Berneker, E., *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, Carl Winter, Heidelberg.
- BOSWORTH 1983 [1898] Bosworth, J., *An Anglo-Saxon Dictionary*, ed. Northcote Toller, T., Oxford University Press, Oxford.
- BRÜCKNER 1970 [1927] Brückner, A., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Wiedza Powszechna, Warszawa.
- BULGĂR, CONSTANTINESCU-DOBRIDOR 2000 Bulgăr, G., Constantinescu-Dobridor, G., *Dicționar de arhaisme și regionalisme*, Saeculum I.O., București.
- CAESAR 1960 *The Conquest of Gaul*, trad., ed. Handford S. A., Penguin, Baltimore.
- CARLTON 1990 Carlton, T. C., *Introduction to the Phonological History of the Slavic Languages*, Slavica Publishers, Columbus, Ohio.
- CIORĂNESCU 2001 Ciorănescu, A., *Dicționarul etimologic al limbii române*, trad., ed. Șandru Mehedinți, T., Popescu Marin, M., Saeculum I. O., București.
- CSALLÁNY 1961 Csallány, D., *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454-568 u. Z.)*, Verlag der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Budapest.
- CURTA 2009 Curta, F., *Text, Context, History, and Archaeology – Studies in Late Antiquity and the Middle Ages*, ed. Spinei, V., Ed. Academiei, București / Ed. Istros, Brăila.
- DELR-I 2012 *Dicționarul etimologic al limbii române*, I, A-B, ed. Marius Sala et al., Ed. Academiei Române, București.
- DELR-II 2015 *Dicționarul etimologic al limbii române*, II, C, ed. Marius Sala et al., Ed. Academiei Române, București.
- DEMO 2018 Demo, Ž., *New information about an old problem – A contribution to knowledge about the distribution and circulation of coins of the so-called 'Sirmium' group*, in: Korać, M. (ed.), *Circulation of Antique Coins in Southeastern Europe*, Institute of Archaeology, Belgrade, 157-175.
- DERKSEN 2008 Derksen, R., *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Vocabulary*, Brill, Leiden-Boston.
- DICULESCU 1922 Diculescu, C., *Die Gepiden - Forschung zur Geschichte Daziens im frühen Mittelalter und zur Vorgeschichte des rumänischen Volkes*, Kabitsch, Leipzig.
- DRH 1980 *Documenta Romaniae Historica – A. Moldova, Vol. III (1487-1504)*, ed. Cihodaru, C., Caproșu, I., Ciocan N., Ed. Academiei R.S.R., București.
- DRH 1998 *Documenta Romaniae Historica – B. Țara Românească, Vol. XXX (1645)*, ed. Barbu, V., Chiper, M., Lazăr, G., Ed. Academiei Române, București.
- DUMITRAȘCU, SFRENGEU 2006 Dumitrașcu, S., Sfrengu, F., *Relațiile interetnice în Dacia occidentală în secolele IV-VI*, in: Țiplic, I. M., Purece, S. I. (ed.), *Relații interetnice în spațiul românesc. Populații și grupuri etnice (II î.Hr.-V d.Hr.)*, Ed. Altip, Alba Iulia, 195-218.
- DURO, HYSYA 1995 Duro, I., Hysya, R., *Fjalor anglisht-shqip*, EDFA, Tiranë.
- EDROIU 2017 Edroiu, N., *Plugul în țările române până în sec. al XVIII-lea*, Ed. Școala Ardeleană, Cluj-Napoca.
- ERNOUT, MEILLET 1985 [1959] Ernout, A., Meillet, A., *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, Klincksieck, Paris.

- FABIAN 2006 Fabian, I., *Relațiile romano-barbare la nordul Dunării de Jos, între necesitate și aculturație*, in: Țiplic, I. M., Purece, S. I. (ed.), *Relații interetnice în spațiul românesc. Populații și grupuri etnice (II i.Hr.-V d.Hr.)*, Ed. Altip, Alba Iulia, 219-235.
- GAMILLSCHEG 1934-1935 Gamillscheg, E., *Romania Germanica - Sprach- und Siedlungsgeschichte der Germanen auf dem Boden des alten Römerreiches*, I-II, Walter de Gruyter, Berlin.
- GĂMULESCU 1983 Gămulescu, D., *Influențe românești în limbile slave de sud – I. Sîrbocroata*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București.
- GEORGESCU 1980 Georgescu, V. A., *Instituțiile statelor românești de-sine-stătătoare*, in: *Constituirea statelor feudale românești*, ed. Stoicescu, N., Ed. Academiei R.S.R., București.
- GIUGLEA 1988 Giuglea, G., *Fapte de limbă – Mărturii despre trecutul românesc*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București.
- HARHOIU 1999 Harhoiu, R., *Kennzeichen der frühen Völkerwanderungszeit in Rumänien*, in: Tejral, J., Pilet, Ch., Kazanski, M. (eds.), *L'Occident romain et l'Europe centrale au début de l'époque des Grandes Migrations*, Institut d'Archéologie de la Académie des Sciences de la République Tchèque, Brno.
- HASDEU 1983, 1984 [1877, 1879] Hasdeu, B. P., *Cuvente den bătrîni*, I, II, ed. Mihăilă, G., Ed. Didactică și Pedagogică, București.
- HOAD 1993 Hoad, T. F. (ed.), *The Concise Dictionary of English Etymology*, Oxford University Press, Oxford.
- HØYBYE 1984 Høybye, P., *Dansk-romænsk ordbog/ Dicționar danez-român*, Ed. Științifică, București.
- HULD 1983 Huld, M., *Basic Albanian Etymologies*, Slavica, Columbus, Ohio.
- HUMPHRIES 2018 Humphries, S. C., *Indo-European kinship: 'diverging devolution'*, in: *The Journal of Indo-European Studies*, 46, 1 & 2, 152-172.
- IORDANES v. MIEROW 1915 și www.thelatinlibrary.com.
- IORDANES 2001 *De origine actibusque Getarum*, ediție bilingvă, latină-română, trad. Popescu, D., ed. Gheorghe, G., Fundația Gândirea, București.
- IORGA 1985 [1935] Iorga, N., *Locul românilor în istoria universală*, ed. Constantinescu, R., Ed. Științifică și Enciclopedică, București.
- IOVAN 1994 Iovan, T., *Dicționar bulgar-român*, Ed. Științifică, București.
- ISBĂȘESCU 1997 Isbășescu, M., *Dicționar german-român*, Ed. Teora, București.
- IVANIŠEVIĆ, BUGARSKI 2008 Ivanišević, V., Bugarski, I., *Western Banat during the Great Migration Period*, in: Niezabitowska-Wiśniewska, B. et al. (eds.), *The Turbulent Epoch – New Materials from the Late Roman Period and the Migration Period*, II, Lublin, Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, 39-72.
- IVĂNESCU 1980 Ivănescu, G., *Istoria limbii române*, Ed. Junimea, Iași.
- JAWOR 2018 Jawor, G., *Particularités de « ius Valachicum » dans la Pologne du XVe et XVIe siècles. Question de l'autorité exercée sur les paroisses orthodoxes par les knyazes*, in: Bilavski, G., Aparaschivei, D. (eds.), *Studia mediaevalia Europaea et orientalia – Miscellanea in honorem professoris emeriti Victor Spinei oblata*, Ed. Academiei Române, București, 529-543.
- JIVCOVICI 1994 Jivcovic, M., *Dicționar sîrbocroat-român*, Ed. Helicon, Timișoara.
- KAROLSKA 1999 Karolska, W., *Słowniczek niemiecko-polski, polsko-niemiecki*, Benkowski, Białystok.
- KAZANSKI 2013 Kazanski, M., *Les Gépides et la Crimée*, in: *Starinar* (Arheološki Institut Beograd), LXIII, 115-130.
- KAZANSKI 2009 Kazanski, M., *Archéologie des peuples barbares*, ed. Spinei, V., Ed. Academiei Române, București / Ed. Istros, Brăila.
- KISS 2014 Kiss, A., „... ut strenui viri...” – *The history of the Gepids in the Carpathian Basin* [rezumat extins al tezei de doctorat], University of Szeged, Faculty of Arts.
- KOKOWSKI 1995 Kokowski, A. et al. (ed.), *Schätze der Ostgoten – Eine Ausstellung der Maria Curie-Skłodowska Universität Lublin und des Landesmuseums Zamość*, Theiss, Stuttgart.
- KLUGE 1995 Kluge, F., *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, ed. E. Seebold, E., Walter de Gruyter, Berlin.
- KOSTALLARI 1984 Kostallari, A. et al., *Fjalor i shqipëse së sotme*, Akademia e Shkencave, Tiranë.
- KOSTALLARI 1982 Kostallari, A. et al., *Fjalor me emra njerëzish, Shtëpia Botuese „8 Nëntori”, Tiranë.*

- KÖBLER 1989 Köbler, G., *Gotisches Wörterbuch*, Brill, Leiden.
- KRAHE 1966 Krahe, H., *Germanische Sprachwissenschaft, I – Einleitung und Lautlehre*, Walter de Gruyter, Berlin.
- LEGER 1884 Leger, L. (trad., ed.), *Chronique de Nestor*, Ernest Leroux, Paris.
- LIPAN 2012 Lipan, F., *Harta numelor românești*, nume.ottomotor.ro [proiect online].
- LMA 2003 *Lexikon des Mittelalters*, II, Deutscher Taschenbuch Verlag, München.
- LUCA 2005 Luca, S. A. et al., *Descoperiri gepide la Miercurea Sibiului-Petriș (jud. Sibiu)*, in: PINTER et al. (ed.) 2005: 19-32.
- MACKENDRICK 1978 MacKendrick, P., *Pietrele dacilor vorbesc*, trad. Popescu, H. F., Ed. Științifică și Enciclopedică, București.
- MACKENSEN 1990 [1969] Mackensen, L., *Das große Buch der Vornamen*, VMA-Verlag, Wiesbaden.
- MADGEARU 2005 Madgearu, A., *Studiu introductiv (13-84) și Note explicative (105-126)* la vol. *Cronica Monemvasiei*, trad. Alexianu, M., Curcă, R., Ed. Performantica, Iași.
- MADGEARU 2001 Madgearu, A., *Salt trade and warfare in early medieval Transylvania*, in: EphNap, XI, 271-283.
- MAMALAUCA 2018 Mamalauca, M., *Descoperiri din perioada Antichității târzii în Podișul Central Moldovenesc – Necropolele de la Bogdănești-Fălciu, Pogonești și Polocin*, Ed. Demiurg, Iași.
- MAUERSBERGER 2009 Mauersberger, A. (trad., ed.), 2009. *Tacitus – Germania* [ed. bilingvă, latină-germană], Verlag Anaconda, Köln.
- MDA 2001-2003 *Micul dicționar academic*, I-IV, ed. Sala, M. et al., Ed. Univers Enciclopedic, București.
- MEYER 1891 Meyer, G., *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*, Trübner, Strassburg.
- MIEROW 1915 Mierow, Ch. (trad., ed.), *The Gothic History of Jordanes*, Princeton University Press, Princeton.
- MIKLOSICH 1886 Miklosich, F., *Etymologisches wörterbuch der slavischen sprachen*, Wilhelm Braumüller, Wien.
- MUNTEANU 2002 Munteanu, V., *Dicționar suedez-român*, Ed. Polirom, Iași.
- MUNTEANU 2013 Munteanu, O., *Cultura Poieniști-Lucașeuca: o succintă retrospectivă istoriografică a interpretărilor etnoarheologice*, in: *Plural*, I, 1-2, 37-52.
- MÜLLER 1977 Müller, L. (ed.), *Handbuch zur Nestorchronik*, I, Wilhelm Fink Verlag, München.
- NEGRESCU 1961 Negrescu, I. D., *Limba slavă veche*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă
- NEMETI 2012 Nemeti, S., *Iordanes și gepizii. Între goticism, pangermanism și Walter Goffart*, in: *Revista Bistriței*, XXVI, 105-112.
- NEMETI 2005 Nemeti, S., *Gepizii și 'Potaissa' (sec. VI d. Hr.)*, in: PINTER et al. (ed.) 2005: 33-40.
- NESTOR v. edițiile Leger 1884, Müller 1977, Vraciu 2014.
- OPREANU 2005 Opreanu, C. H., *Childeric și Omahar. Doi regi barbari federați ai Imperiului Roman târziu*, in: PINTER et al. (ed.) 2005: 9-18.
- OSTROGORSKY 1969 Ostrogorsky, G., *History of the Byzantine State*, trad. Hussey, J., pref. Charanis, P., Rutgers University Press, New Brunswick, New Jersey.
- PAČKOVA 2006 Pačkova, S. P., *Zarubinskaja kul'tura i latenizirovannye kul'tury Evropy*, Institut arheologii, Nacional'naja Akademija Nauk Ukrainy, Kiev.
- PAPAHAGI 1974 Papahagi, T., *Dicționarul dialectului aromân – Dictionnaire aroumain (macédo-roumain)*, Ed. Academiei R.S.R., București.
- PARASCHIV 2004 Paraschiv, M., *Documentele latine de cancelarie din Moldova (sec. XIV-XVIII)*, Ed. Junimea, Iași.
- PAULUS DIACONUS 2011 Paulus Diaconus, *Istoria longobarzilor*, trad., ed. Grosu, E., Polirom, Iași.
- PFEIFER 2004 Pfeifer, W. et al., *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen*, Deutscher Taschenbuch Verlag, München.
- PHILIPPIDE 2014 [1927] Philippide, A., *Originea românilor*, II, ed. Vieru, R., Ed. Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.
- PINTER 2005 Pinter, Z. K., Țiplic, I. M., Țiplic, M. E. (ed.), *Relații interetnice în Transilvania (secolele VI-XIII)*, in col. *Bibliotheca Septemcastrensis*, XII, Ed. Economică, București.
- PIRONA, CARLETTI, GORGNALI 1977 Pirona, G. A., Carletti, E., Gorgnali G. B., *Il nuovo Pirona – Vocabolario friulano*, Societa' Filologica Friulana, Udine.
- PLATON, RĂDVAN, MALEON 2010 Platon, A.-F., Rădvan, L., Maleon B.-P., *O istorie a Europei de Apus în Evul Mediu*, Ed. Polirom, Iași.

- POHL 2005 Pohl, W., *Die Völkerwanderung – Eroberung und Integration*, Kohlhammer, Stuttgart.
- POHL 2008 Pohl, W., *Eastern Central Europe in the Early Middle Ages*, ed. Spinei, C., Hriban, C., Ed. Academiei, București / Ed. Istros, Brăila.
- POP 1996 Pop, I.-A., *Romanians and Hungarians from the 9th to the 14th Century. The Genesis of the Transylvanian Medieval State*, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca.
- POP 1988 Pop, I.-A., *Statutul social-economic al cnezilor din Țările Române în secolele XIV-XV (I)*, in: AIIAX, XXV, Iași, 13-25.
- PORUCIUC 2019 Poruciuc, A., 2019, *Evoluția termenului gotic hansa ('ceată, trupă, mulțime') ca împrumut în română și în slavă*, in: *Acta Musei Tutovensisi – Istorie și arheologie*, XV, 284-299.
- PORUCIUC 2019A Poruciuc, A., *O necesară reconsiderare a originii cuvântului românesc boier și a boieriei ca instituție specifică românilor, albanezilor și slavilor medievali*, I, in: *ArhMold*, XLII, 301-330.
- PORUCIUC 2018 Poruciuc, A., *Rom. baniță ('vas de lemn folosit ca măsură pentru cereale') și legăturile sale cu familia lexicală a rom. ban ('titlu feudal')*, in: *ArhMold*, XLI, 257-268.
- PORUCIUC 2017 Poruciuc, A., *Un sistem juridic-administrativ de origine veche germanică reflectat într-o familie lexicală românească (ban, bănat, băni, bănu, băntui)*, II, in: *ArhMold*, XL, 289-314.
- PORUCIUC 2014 Poruciuc, A., *The Fortune of the Old Germanic Loan fara in Romanian and in Other European Languages*, in: *The Journal of Indo-European Studies*, 42, 1&2, 175-202.
- PORUCIUC 2012 Poruciuc, A., *A New View on the Latin Origin of Romanian (f)sat 'village', Aromanian fsat 'ditch' and Albanian fshat 'village'*, in: Kahl, Th., Metzeltin, M., Schaller, H. (eds.), *Balkanisms heute – Balkanisms Today – Балканизмы сегодня*, LIT Verlag, Wien-Berlin, 221-243.
- PORUCIUC 2011 Poruciuc, A., *Faza timpurie a relației Romania-Germania reflectată la nivelul elementelor lexicale vechi germanice păstrate în limba română*, in: Rubel, A. (ed.), *Romanizarea – Impunere și adevăr la Imperiul Roman*, Ed. Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 255-275.
- PORUCIUC 2009 Poruciuc, A., *Linguistic-Historical Implications of an Old Germanic Loan – Romanian gard 'fence, enclosure, weir, garden'*, in: *Mankind Quarterly*, L, 1&2, 25-70.
- PORUCIUC 2008 Poruciuc, A., *Two Romanian terms (tureci and cioareci) based on Old Germanic designations of leg-coverings*, in: *The Journal of Indo-European Studies*, 36, 1&2, 163-184.
- PORUCIUC 2008A Poruciuc, A., *From Old Germanic gōd-spōd to Slavic gospod and Romanian gospodă*, in: *Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași – Limbi și Literaturi Străine*, XI, 117-126.
- PORUCIUC 2003 Poruciuc, A., *Două autohtonisme definitorii ale identității românești: rom. moș (cf. alb. moshë, vârstă) și sufixul rom. -ău/-eu (cf. gr. -εὺς, lat. -eus)*, in: Ichim, O., Olariu, F.-T. (ed.), *Limba și literatura română în spațiul etnocultural dacoromânesc și în diaspora*, Ed. Trinitas, Iași, 91-104.
- PORUCIUC 1999 Poruciuc, A., *The Significance of Old Germanic Elements Preserved in Romanian*, in: Reiter, N. (Hrsg.), *EuroLinguistik – Ein Schritt in die Zukunft. Beiträge zum Symposium vom 24. Bis 27. März 1997 im Jagdschloß Glienicke (bei Berlin)*, Harrassowitz, Wiesbaden, 175-189.
- PORUCIUC 1992 Poruciuc, A., *Problems and Patterns of the SE European Ethno- and Glottogenesis (ca. 6500 BC - AD 1500)*, in: *Mankind Quarterly*, XXXIII, 1, 3-41.
- PRODAN 1991 Prodan, D., *Din istoria Transilvaniei. Studii și evocări (cap. Boieri și vecini în Țara Făgărașului în sec. XVI-XVII, publ. în 1967)*, Ed. Enciclopedică, București.
- PUȘCARIU 1976 [1940] Pușcariu, Sextil, *Limba română, I, Privire generală*, ed. Dan, I., Ed. Minerva, București.
- RGA 1998 *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, XII, ed. Hoops J. et al. Walter de Gruyter, Berlin-New York.
- RGA 1976 *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, II, ed. Hoops, J. et al., Walter de Gruyter, Berlin-New York.
- RGA 1973 *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, I, ed. Hoops, J. et al., Walter de Gruyter, Berlin-New York.
- RIASANOVSKY 1969 Riasanovsky, N. V., *A History of Russia*, Oxford University Press, New York-London-Toronto.
- ROSEN 2006 Rosen, K., *Die Völkerwanderung*, C. H. Beck, München.
- ROSETTI 1986 Rosetti, A., *Istoria limbii române*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București.

- RUSTOIU 2005 Rustoiu, G. T., *Habitatul în Transilvania în a doua jumătate a secolului al V-lea și prima jumătate a secolului al VI-lea*, in: PINTER *et al.* (ed.) 2005: 41-85.
- SARANTIS 2009 Sarantis, A., *War and Diplomacy in Pannonia and the Northwest Balkans during the Reign of Justinian – The Gepid Threat and Imperial Responses*, in: *Dumbarton Oaks Papers* (Harvard University Press), 63, 15-40.
- SCHMALSTIEG 1983 Schmalstieg, W. R., *An Introduction to Old Church Slavic*, Slavica Publishers, Columbus, Ohio.
- SCHMITT 2012 Schmitt, O. J., *Südosteuropa und die Adria im späteren Mittelalter*, ed. Spinei, V., Ed. Academiei Române, București / Ed. Istros, Brăila.
- SHEVELOV 1964 Shevelov, G. Y., *A Prehistory of Slavic – The Historical Phonology of Common Slavic*, Carl Winter, Heidelberg.
- SPINEI 1982 Spinei, V., *Moldova în secolele XI-XIV*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București.
- STAHL 1980 Stahl, H. H., *Traditional Romanian Village Communities*, Cambridge University Press, Cambridge / Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, Paris.
- STAHL 2000 Stahl, P. H., *Triburi și sate din sud-estul Europei*, Ed. Paideia, București.
- STEFANLLARI 1986 Stefanllari, I., *Fjalor anglisht-shqip*, Shtëpia Botuese „8 Nëntori”, Tiranë.
- STEUER 2010 Steuer, H., *European Societies in the First Millennium AD – Archaeology, History and Methodology*, ed. Spinei, V., Asandulesei, A., Ed. Academiei, București / Ed. Istros, Brăila.
- STOICESCU 1980 Stoicescu, N. (coord.), *Constituirea statelor feudale românești*, Ed. Academiei R.S.R., București.
- SUCIU 1967-1968 Suciu, C., *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, I-II, Ed. Academiei R.S.R., București.
- ȘOVAN 2005 Șovan, O. L., *Necropola de tip Sântana de Mureș-Černjachov de la Mihălășeni (jud. Botoșani)*, Ed. „Cetatea de Scaun”, Târgoviște.
- TABACU 1996 Tabacu, Ș., *Dicționar albanez-român/român-albanez*, Ed. Ararat, București.
- TACITUS 1957 *Cornelius Tacit – Despre originea și țara germanilor*, trad. și note de Naum, T. A., Ed. Științifică, București.
- TACITUS 1960 *Tacitus on Britain and Germany*, trad. Mattingly, H., Penguin, Harmondsworth.
- TACITUS 2009 *Tacitus, Germania – Zweisprachige Ausgabe, Lateinisch-Deutsch*, trad. Mauersberger, A., Anaconda, Köln.
- TAGLIAVINI 1977 Tagliavini, C., *Originile limbilor neolatine*, ed. Niculescu, A., Ed. Științifică, București.
- THEOPHANES 1839 Theophanes Confessor, *Theophanis Chronographia*, ex recensione Ioannis Classeni, Impensis ed. Weberi, Bonnae.
- ȚIPLIC 2005 Țiplic, I. M., *Contribuții la istoria spațiului românesc în perioada migrațiilor și Evului Mediu timpuriu (secolele IV-XIII)*, Ed. Institutul European, Iași.
- ȚIPLIC, PURECE 2006 Țiplic, I. M., Purece, S. I. (ed.), *Relații interetnice în spațiul românesc. Populații și grupuri etnice (II î.Hr.-V d.Hr.)*, Ed. Altip, Alba Iulia.
- VASMER 1986 [1950] Vasmer, M., *Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka*, I, ed. Trubačev, O. N., Progress, Moskva.
- VIEIRA PINTO 2016 Vieira Pinto, O. L., *Integrating Magna Dacia. A Narrative Reappraisal of Jordanes* [teză de doctorat], The University of Leeds, School of History.
- VRACIU 2014 Vraciu, M. (trad., ed.), *Cronica lui Nestor*, Doxologia, Iași.
- VRIES 1963 Vries, J. de, *Etymologisch Woordenboek*, Aula-Boeken, Utrecht.
- VRIES 1961 Vries, J. de, *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*, Brill, Leiden.
- WOLFRAM 1995 Wolfram, H., *Die Germanen*, C. H. Beck, München.
- WOLFRAM 1988 Wolfram, H., *History of the Goths*, University of California Press, Berkeley.
- WOZNIAK 1984 Wozniak, F. E., *The Continuity of Roman Traditions and the Ostrogothic Administration of Dalmatia in the Sixth Century*, in: Shangriladze, K. K., Townsend, E. W. (eds.), *Papers for the V. Congress of Southeast European Studies – Belgrade, September 1984*, Slavica, Columbus, OH, 374-381.
- ZAICZ 2006 Zaicz, G. *et al.*, *Etimológiai szótár – Magyar szavak és toldalékok eredete*, TINTA, Budapest.
- ZAROFF 1999 Zaroff, R., *The Avar Impact on Socio-Political Developments among the Western and Southern Slavs*, in: *Proceedings of The University of Queensland History Research Group*, 10, 1-10.

ZSIMONYI 2014 Zsimonyi, I., *Medieval Nomads in Eastern Europe – Collected Studies*, ed. Spinei, V., Ed. Academiei Române, București / Ed. Istros, Brăila.

INTERNET

<https://it.wiktionary>

<https://pomog.org/bible-church-slavonic>

suprasliensis.obdurodon.org

www.biblegateway.com

www.thelatinlibrary.com

www.wulfila.be

